

Саттарова М.С., Саттарова С.С.

КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИ

2-нджи СЫНЫФ

*Окьутув къырымтатар тилинде алып барылган
умумтасиль мектеплери ичюн дерслик*

*Украина тасиль ве илим, генчлик ве спорт
Назирлиги тарафындан тевсие этильди*

Къырымдевокъувпеднешир
2012

ББК81.2(Крмтат)-9
С33

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Наказ № 718 від 18.06.2012 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Такъризджилер:

- филология илимлери намзети, доцент **Ганиева Э.С.**;
- алий категориялы усулджы-оджа **Мамутова М.Р.**

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

	— Эр кес дерске		— Къаиделер
	— Суаллер ве вазифелер		— Аталар сёзю
	— Лугъат	Ешилъ арифлер	— Тапмаджалар
	— Аудирлев		— Догъру теляффуз этмеге ве вьзмагъа огрен
	— Диалог		— Эв иши
	— Агъзавий икяе		

С33 Саттарова М.С., Саттарова С.С.
Къырымтатар тили: 2-нджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик. — Симферополь: КъДЖИ «Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты», 2012. — 176 с. : ресимли. — Къырымтатар тилинде.
ISBN 978-966-354-515-8 **ББК81.2(Крмтат)-9**

С33 Саттарова М.С., Саттарова С.С.
Крымськотатарська мова: пѣдручник, 2 клас, для загалноосвѣтнѣх навчальних закладѣв з навчаннѣм крымськотатарською мовою. — Симферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2012. — 176 с. : кол. ѣл. — Крымськотатарською мовою.
ISBN 978-966-354-515-8 **ББК81.2(Крмтат)-9**

ISBN 978-966-354-515-8

© Саттарова М.С., Саттарова С.С., 2012
© Трасѣнова З., Акѣмова З.Ш., художники, 2012
© КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2012

МЕКТЕП — БИЗИМ ЭВИМИЗ!

Мектеп — бизим эвимиз,
Биз оны пек севемиз.
Окъямакълны, язмакълны
Мектепте огренемиз.
М. Сеттарова

 Энъ яхшы гузеллик —
эдеп ве бильги гузеллиги.

Ресимге бакъып, бир къач джумле уйдурынълыз.
Джумлелерни дефтеринълызге язынълыз.

НУТУКЪ

1 §. Агъзавий ве язма нутукъ

1-мешгъулиет. Ресимлерге бакъынъыз.

Ким озъ фикрини язып бильдире, ким исе айтып бильдире?

2-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Биз лаф этемиз, сораймыз, окъуймыз ве язамыз. Озь фикирлеримизнен, дуйгъуларымызнен пайлашамыз. Буны биз нутукъ вастасынен бильдиремиз.

Нутукънынъ агъзавий ве язма шекиллери ола. Агъзавий сёзю „агъыз” сёзюнден келип чыкъкъан. Агъзавий нутукъ — биз айтамыз ве эшитемиз. Язма нутукъ — биз язамыз ве коремиз.

Сен де ана тилимизни яхшы огренип, озь фикирлеринъни, дуйгъуларынъны догъру ве дюльбер ифаделемеге тырыш.

Адамлар озь фикирлерини ве дуйгъуларыны насыл бильдирелер?

Нутукъ акъкъында айтылгъан парчаны метинден тапып, текрар окъунъыз.

Нутукънынъ насыл шекиллери бар? *Агъзавий* сёзю къайсы сёзден келип чыкъкъан?

нутукъ

3-мешгулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Аталар сёзю — акъылнынъ козю.

Адамнынъ сёзюне дегиль, ишине бакъ.

Бегенген аталар сёзюни дефтеринъизге язынъыз ве эзберленъиз.

4-мешгулиет. Окъунъыз.

Яз татили

Яз татили битти. Кузь кельди. Мен севимли мектебиме ашыкътым. Эр ерде балаларнынъ шень сеслери эшитиле. Сыныфдашларымнен корюшкениме пек севиндим. Севимли оджама чечеклер багъышладым.

Эр кес татильде корьгенини икяе эте. Манъа да сыныфдашларым: „Сен де айт, сен де айт!“ — дедилер. — Мен яз татилинде ...

Икяени девам этинъыз.

5-мешгулиет. Окъунъыз. Метинни дефтеринъызге язынъыз.

Дюнъяда чокъ миллетлер яшай. Эр бир миллетнинъ Ватаны ве ана тили бар. Бизим Ватанымыз — Къырым. Миллетимиз — къырымтатар. Ана тилимиз — къырымтатар тили.

дюнъя

Миллет, Ватан сёзлерине манасы якъын олгъан сёзлерни тюшюнип тапынъыз.

6-мешгъулиет. Ресимге бакъып, икяе этинъиз.

1. Ресимде кимлер тасвирленген?
2. Къартлар не япа?
3. Оданынь ичинде насыл эв эшьялары бар?
4. Рафта насыл савутлар тизильген?
4. Оданынь сагъ кошесинде нелер дестеленген?
5. Диварда нелер асылгъан?
6. Маса устюнде нелер бар?

7-мешгъулиет. Окъунъыз. Къайд этильген сёзлерни айткъанда, сесинъизни юксельтип окъунъыз.

Биз **мектепте** окъуймыз,
Илим, бильги аламыз.
Тербиели, намуслы
Талелелер оламыз.

Э. Фазыл

Бу шиирде кимлер акъкъында айтыла?

Шиирни дефтеринъизге кочюринъиз ве эзберленъыз.
8-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Айванлар насыл
къонушалар?

Айванлар лаф этмеге
бильмеселер де, бири-бирини анъламакъ ичюн белли
бир арекетлер япалар.

Айванларнынъ чокъусы сес чыкъара билелер. Бу
сеслернинъ чокъусыны инсан эшите. Бундан да гъайры,
олар бири-бирини танымакъ ичюн къокъланалар. Базы
айванлар эйи мунасебетлерни бильдиререк, бири-
бирини сыйпайлар.

сыйпаймакъ

Айванлар бири-бирини анъламакъ ичюн насыл арекет-
лер япалар? Икяе этинъиз.

Сес, сыйпаймакъ сёзлери ерине къайсы сёзлерни
къулламакъ мумкюн?

Оларнен джумле уйдурып язынъыз.

9-мешгъулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз ве маналарыны
анълатынъыз.

Файдасыз сёзни айтма,
Файдалы сёзден къайтма.

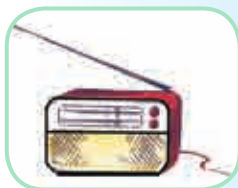
Тильге урьмет — ильге урьмет.

Файдалы, урьмет сёзлеринен джумлелер уйдурып
язынъыз.

10-мешгулиет. Тапмаджаларнынъ джевапларыны тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Къулагъы ёкъ — эшите,
Тили ёкъ — лаф эте.

Эм яза, эм йырлай,
Айткъанынъны текрарлай.

Давушы бар, озю ёкъ,
Сёйлемеген сёзю ёкъ.

11-мешгулиет. Окъунъыз. Нида ве суаль ишарет-лери олгъан джумлелерни насыл окъумакъ керек?

Мектеп, мектеп! Сени биз
Джан-юректен севемиз.
Дюнъяда ышыкъ — бильги
Олабилirmi сенсиз?

И. Зиядин

Ышыкъ сёзюне манасы якъын олгъан сёзни тапынъыз.
Шиирни дефтеринъизге кочюринъиз.

12-мешгулиет. Масалдан парчаны окъунъыз.

Аланчыкъ. Аланчыкъ ортасында чокърачыкъ.

Сувсап кельди сансарчыкъ:

— Чокърачыкъ, чокърачыкъ, мен сувсадым, сув берсе, — деди.

Чокърачыкъ сансарчыкъкъа сув берди.

Артындан тилькичик кельди:

— Чокърачыкъ, чокърачыкъ, мен сувсадым, сув берсе, — деди.

Чокърачыкъ тилькичикке де сув берди.

Сансар ве тилькичикнинъ сёзлерини метинден тапып, ифадели окъунъыз.

Бу сатырлар язджымыз Амди Алимнинъ масалындан алынган. О масалнынъ адыны билесинъизми? Масалны девам этинъиз.

13-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Эмекте ве окъувда —
Эр иште биз орънекмиз.
Чюнки аят ёлунда
Халкъымызгъа керекмиз!
Э. Фазыл

орънек

Бу шиирде ким акъкъында айтыла?

Эмек, орънек сёзлери ерине манаджа якъын олган сёзлерни сечип алынъыз: *тербие, иш, эдеп, нумюне, бильги.*

14-мешгулиет. Аталар сёзлерининъ манасыны анълатынъыз.

Китапсыз эв — кунешсиз кунь.

Ерни кунеш яраштырыр — инсанны иш.

Аталар сёзлерини дефтеринъизге кочюрип язынъыз.

15-мешгъулиет. „Элифбе” дерслигинде созукъ ве тутукъ сеслер, эджа ве ургъу схемада насыл бельгилернен косътериль-генини хатырланъыз.

Талебе, оджа сёзлерининъ схемасыны япынъыз.

16-мешгъулиет. Метинни дикъкъатнен окъунъыз.
Биринджи джумле насыл окъула?

Бизим Ватанымыз — аджайип ешилъ ада!

Бу мукъаддес топракъта бинъ йыллар девамында бизим баба-деделеримиз яшагъан.

Къырымнынъ берекетли топрагъы, булжур киби салкъын чокъракълары, битмез-тюкенмез Къараденъизи бар.

А. Меметовадан

1. *Ешилъ ада* бу недир?
2. Бу мукъаддес топракъта кимлер яшагъан?
3. Къырымда не бар?

Сонъки джумлени дефтеринъизге язып алынъыз.

мукъаддес

аджайип

17-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къырым

Бунъа ешилъ ада дерлер,
Юдже маали Чатырдагъ.
Бунынъ бир тарафы чельдир,
Бир тарафы багъча-багъ.

И. Гаспринский

Шиирни дефтеринъизге кочюринъиз. *Не?* суалине джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

18-мешгъулиет. Ресимге дикъкъатнен бакъынъыз.

Ялыбою

Ресимде не тасвирленген? Икяе этинъиз. Эки джумлени дефтеринъизге язынъыз.

19-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Эвель-эзельден халкъымыз балаларны эглендирмек ичюн тезайтымлар уйдургъан. Тезайтым сёзю „тез” ве „айтмакъ” сёзлеринден келип чыкъкъан.

Тезайтымны огренмек ичюн башта оны ашыкъмайып окъунъыз. Къыйын сёзлерни бир къач кере текрарлап,

тезайтымны тез айтмагъа арекет этинъиз. Эзберлеген сонъ, тезайтымны тез ве догъру айтмагъа тырышынъыз.

Тезайтым сёзю къайсы сёзлерден келип чыкъкъан?
Тезайтымны насыл огренмек керек?

20-мешгъулиет. Окъунъыз.

тезайтым

Балабан балагъа бал ала бабасы.

Чам четинде чалы-чырпы,
Чапкъан чыкъкъан чалыкъ кирпичи.

Бегенген тезайтымны дефтеринъизге язынъыз. Оны тез ве догъру айтмагъа огренинъиз.

21-мешгъулиет. Сёзлерни эджаларгъа болип, тезайтымны дефтеринъизге кочюринъиз.

Балтагъа балтасап яптырды бабасы,
Балтаны аранда сакълады баласы.

Тезайтымны эзберленъиз.

22-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз.

Тавгъа бардым арабанен,
Фындыкъ джыйдым торбанен.
Арабам ёлда кырылды,
Фындыкъларым тёкюльди.

Акълнъызда тутуп, дефтеринъизге язынъыз.

23-мешгулиет. Шиирни диккъатнен окъунъыз.

Атаяткъан танъ алдында:
„Ко-ко-ри-ко!” — багъырды.
Тёшегинден балаларны
О мектепке чагъырды:

— Ко-ко-ри-ко! Айды турынь,
Етер энди юкью.
Бакъ, ярыкъ кунь догъаятыр,
Китабыньны ал окью!

О. Амит

танъ

Хораз балаларны къайда чагъыргъаныны шиирден тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Экинджи дёртлюкни нида ве эмир интонациясынен ифадели окъунъыз.

24-мешгулиет. Шиирни ашыкъмайып, эеджаннен окъунъыз.

Севем Къара денъизни,
Елини, нефесини.
Ялтаны, Кефесини,
Севем далгъа сесини.

Р. Халиль

Муэллиф нени севе?
Сен Къырымны не ичюн севесинъ? Джевабыньны дефтеринъе яз.

25-мешгъулиет. Метинни окъунъыз. Серлева къоюнъыз.

Койнинъ четинде балабан багъча бар. Багъчада кираз, алма, шефтали, эрик ве армут тереклери осе.

Балалар дерстен сонъ багъчагъа бардылар. Олар койлюлерге мейваларны джыймагъа ярдым эттилер. Багъчеван балаларнынъ чалышкъанларыны бегенип: „Аферин, балалар!“ — деди.

Нокъталар ерине метинден келишкен сёзлерни къоюнъыз. Суаль джумлелерини дефтеринъизге язынъыз.

Багъчада насыл ... осе? Балалар дерстен сонъ къайда ...? Олар кимге?

Къайсы джумледе нутукънынъ агъзавий шекли къулланылгъан? Бу джумлени метинден тапып, гъайрыдан окъунъыз.

Сиз яшагъан ерде багъчалар бармы? Анда насыл мейва тереклери осе?

26-мешгъулиет. Тапмаджаларнынъ джевапларыны айтынъыз.

Чечек ачмаз, мейва кетирир.

Эр кунъ саба кунъге бакъар,
Къара-беяз мерджан такъар.

Саба сёзюне къаршы маналы сёзни айтынъыз. Бу сёзнен джумле тизинъиз.

27-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз. Эр бир джумледе къач сёз олгъаныны айтынъыз.

Окъув башланды.

Балалар топ ойнайлар.

Шевкетнен Рустем дагъгъа бардылар.

Ярын анамны догъгъан кунюнен хайырлайджагъым.

Джумлелерни дефтеринъизге темиз ве дюльбер кочюрп язынъыз.

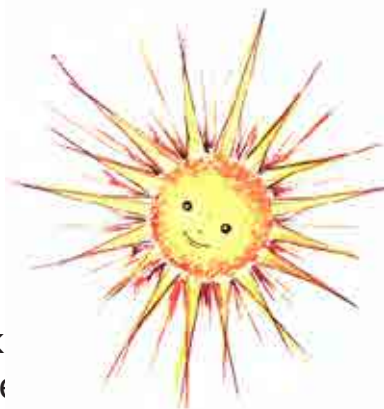

2 §. Нутукъ медениети

28-мешгулиет. Шиирни оджанынъ артындан текрарлап окъунъыз.

Мераба!

Энъ эдепли кунеш кокте,
Селямы эр кеске ете,
Балыкъларгъа, айванларгъа,
Къушларгъа ве инсанларгъа.

— Мераба! — дей гуль-чечекк
— Мераба! — дей эр боджекк
— Мераба! — дей дал-терекке,
— Мераба! — дей джан-юректен.

Э. Усеин

Не ичюн шаир кунешни *энъ эдепли* деп сая?
Адамлар корюшкенде даа насыл селямлашалар?
Биринджи дёртлюкни дефтеринъизге язынъыз.
Мераба сёзюнинъ схемасыны япынъыз.

29-мешгулиет. Бу незакетли ибарелерни не вакыт айтамыз?

Селям алейкум! — Алейкум селям!
Сагълыкънен къалынъыз! — Сагълыкънен барынъыз!
Гедженъиз хайыр! — Хайыргъа къаршы!
Козюнъиз айдын! — Айдында олунъыз!

Биринджи сырадаки ибарелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

30-мешгулиет. Китапханедеки субетни девам этинъиз. Субет вакътында незакетли сёз ве ибарелерни къулланынъыз.

Китапханеде

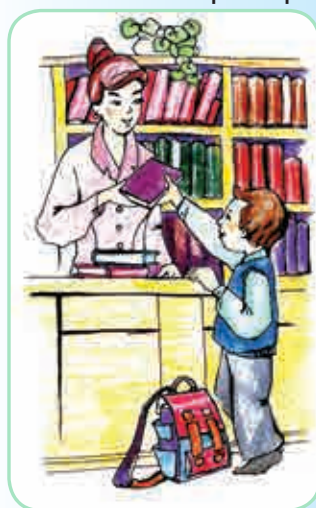
— Селям алейкум, Гультум апте!

— Алейкум селям, ...

— Гультум апте, сизде масаллар китабы бармы?

—

—

31-мешгулиет. Окъунъыз.

1. Сагъ олунъыз! Тешеккюр этем! Алла разы олсун! — миннетдарлыкъ сёзлери.

2. Афу этинъиз! Багъышланъыз! Айып этменъиз! — багъышлав сёзлери.

3. Буюрынъыз! Риджа этем, теклиф этем, мураджаат этем, ялварам — риджа, теклиф ве мураджаат сёзлери.

Бу незакетли сёз ве ибарелерни биз не вакыт айтамыз? Музакере этинъиз.

32-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. **Балалар!** Янъы окъув йылынъыз хайырлы олсун!
2. Хош кельдинъыз, **мусафирлер!**
3. Сагъ ол, **Фатиме!** Алла бутюн ишлеринъде ярдымджи олсун!
4. Буюрынъыз, **къартбаба!** Бу кобетени анамнен экимиз пиширдик.

Джумлелерде кимге мураджаат этиле?

Незакетли сёз ве ибарелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Къайд этильген сёзлернинъ биринджи арифлерини язып алынъыз. Бу арифлер насыл сеслерни косътере?

33-мешгулиет. Окъунъыз.

Тербиели бала

Алим саба эрте турды. Башта тёшегини джыйыштырды. Эль-бетини ювып, тишлерини темизлеген сонъ, ашханеге кирди. Софра башында отургъан къартана ве ана-бабасына: „Саба шерифлеринъиз хайырлы олсун!“ — деди.

Алим — тербиели бала.

Метинден незакетли ибарени тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Эвде ана-бабанъызнынъ ярдымынен незакетли сёзлернинъ джедвелини тизинъиз.

34-мешгъулиет. Незакетли сѣзлерни окъунъыз. Олар не вакъыт къулланыла?

Сагъ олунъыз, багъышланъыз, риджа этем.

Бу сѣзлернен бирер джумле уйдуруп, дефтеринъызге язынъыз.

35-мешгъулиет. Масалдан парчаны динъленъыз.

Саба эрте, танъ агъарып башлагъанда, хораз, къанатларыны къакъып, багъырмагъа башлай: „Ко-ка-ре-кок!”

Хоразнынъ сесини эшитип, тильки атылып тышарыгъа чыкъа да:

— Саба шерифлер хайырлы олсун! Селям алейкум! — дей, озю исе терекнинъ тѣпесине бакъа.

— Алейкум селям! — дей хораз.

— Сабалыкъ ашамагъа вакъыт кельди. Айды, тюш де, сабалыкъ бирер фильджан къаве ичейик, — деп теклиф эте тильки.

Хораз бунъа шойле джевап бере:

— Бираз сабыр этинъиз, тильки агъа. Юкъарыдан яхшы корюне: ана, дагъ тарафтан авджы келеята. Янынъда балабан копеги де бар. Авджы келип етишсе, сабалыкъ къавемизни оларнен берабер ичермиз.

Буны эшиткен тильки къачып кете.

Догьру джевапны кьайд эт.

1. Тань агъарып башлагъанда хораз не япа?
 - а) кьанатларыны кьакъып, багъырмагъа башлай;
 - б) юкъламагъа девам эте.
2. Тильки не ичюн тышарыгъа чыкъа?
 - а) саба ачылгъаны ичюн;
 - в) хоразнынь сесини эшите.
3. Тильки хоразгъа не теклиф эте?
 - а) сыджакъ чай ичмеге;
 - б) сабалыкъ къаве ичмеге.
4. Хораз тилькиге насыл джевап бере?
 - а) „Яхшы, шимди тюшерим“;
 - б) „Авджы келип етишсе, сабалыкъ къавемизни оларнен берабер ичермиз“.

Метинден незакетли сёз ве ибарелерни тапып, дефтериньизге язынъыз. Сёзлерде тутукъларнынь астыны сызынъыз.

36-мешгъулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Яхшы адам селямындан белли.

Къапу ачыкъ олса да, сорап кир.

Бегенген аталар сёзюни язып алынъыз.

И, ы созукълары олгъан сёзлерни теляффуз этинъиз.

Бу сёзлерде **и, ы** сеслери яхшы эшитилеми?

37-мешгъулиет. Джумлелерни дикъкъатнен окъунъыз.

Эдепли олайыкъ!

Къапудан киргенде, селям бермеге унутма.

Сагълыкълашкъанда, эв саиплерини мусафирликке давет этмеге унутма.

Эр вакъыт кичиклер буюклерни селямлайлар.

Къарт адамнен корюшкенде, онынъ къолуны опьмек керек.

Бу джумлелерде не акъкъында айтыла? Аньлатынъыз.
Эки джумлени дефтеринъызге язып алынъыз.

38-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Рустем, замет олмаса, манъа бу китапны бер.
2. Зера оджапче, багъышланъыз, сыныфкъа кирмеге мумкюнми?
3. Джаным, балам, бир мешребе сув бер манъа!
4. Машалла, балалар! Аферин сизлерге! Чокъ шей биле экенсинъыз.

Незакетли сёз ве ибарелерни къайд этинъыз.

Биринджи джумлеге эсасланып, диалогны девам этинъыз. Незакетли сёзлерни къулланынъыз.

39-мешгъулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз ве маналарыны аньлатынъыз.

Озюньден буюкни урьмет эт.

Озюньден буюкке ёл бер.

Инсаннынъ урьмети озь элинде.

урьмёт

Аталар сёзлерини дефтеринъызге кочюринъыз.
Берильген схемалар къайсы сёзлерге келише: *буюк, урьмет, инсан, ёл, бер?*

НУТУКЪ СЕСЛЕРИ

3 §. Сеслер ве арифлер

40-мешгулиет. Ресимлерге бакъынъыз. Предметлернинъ адларыны айтынъыз.

Эр бир сёз насыл сеслерден ибарет олгъаныны айтынъыз. Эки сёзнинъ схемасыны япынъыз.

Сёзлер сеслерден тизиле.

Сеслер языда арифлернен косътериле.

41-мешгулиет. Арифлерни догъру тертипте язып, сёзлер тизинъыз.

1. н, ы, ф, ы, с
2. е, ф, т, е, р, д
3. а, къ, е, л, м
4. х, а, т, а, т.

Эки сёзнен джумлелер уйдурьп, дефтеринъызге язынъыз.

Сеслерни биз айтамыз ве эшитемиз.
Арифлерни биз коремиз ве язамыз.
Сеслер созукъ ве тутукъ олалар.
Языда сеслерни бойле [] къавуслар ичине
аламыз.

Месея: [а], [т], [и], [нь].

42-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Дерс битти. Тенеффюс башланды. Талебелер **азбаргъа** ашыкътылар. Сыныфта Айше, Алим ве Ибраим **къалды**. Олар бугунъ небетчилер. Айше сыныфны авалатмакъ ичюн пенджерени ачты. Алим исе тахтадаки языларны чулнен сюртти. Ибраим **чечеклерни** суварды.

Бираздан тенеффюс битти. Талебелер сыныфкъа толуштылар. **Оджа** дерсни башлады.

тенеффюс

Къайд этильген сёзлерде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз. Оларнынъ схемасыны япынъыз.

43-мешгулиет. Бу сезде олган арифлернен сёзлер тизинъиз: *Багъчасарай*.

Нумюне: багъча, агъач, ...,

44-мешгулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Айдер Къырымнынъ дюльбер бир коюнде яшай. Бу койнинъ ады — Фоти-сала. Айдер озь коюни пек бегене.

Бу койде онынъ Риза къартбабасы догъгъан эди. Риза къартбаба койнинъ дагъы-ташыны, чокъракъларыны, къаяларнынъ адларыны биле. Олар акъкъында торунына икяе эте. Айдер къартбабасынынъ икяелерини динълемеге пек севе.

Риза къартбаба торунына не акъкъында икяе эте? Джевабыны метинден тапып язынъыз.

Созукъ сеслернинъ астыны сызынъыз.

45-мешгулиет. Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

Эр кеске озь Ватаны татлы.

Аталар сёзюни дефтеринъизге язып алынъыз. Тутукъ сеслернинъ астыны сызынъыз.

Ватан акъкъында даа насыл аталар сёзлерини билесинъиз?

46-мешгулиет. Икяени окъунъыз.

Ярдымджылар

Керим ве Васфие дерстен **сонъ** анасына ярдым этелер. Васфие эвни джыйыштыра. Килимни тозютарнен темизлей. Сонъ савутларны **юва**. Керим исе бузавгъа

пичен бере. Тавукъларгъа ешилъ от кетире. Анасы **ярдымджы** балаларына пек къувана.

Нокъталар ерине сёзлер къойып, суаллер тизинъиз. Суаллерге джевап беринъиз.

Керим ве Васфие дерстен сонъ не ...? Васфие нени....? Керим тавукъларгъа насыл? Анасы кимге ...?

Къайд этильген сёзлерни дефтеринъизге язып, нумюне боюнджа талиль этинъиз:

Н у м ю н е : *Керим — 5 ариф, 5 сес.*

47-мешгъулиет. Ресимге бакъынъыз.

Ана тили дерси

Суаллерге джевап беринъиз.

1. Ресимде не тасвирленген?
2. Оджа не япа?
3. Талелелер не япалар?
4. Тахтада насыл сёзлер язылгъан?
5. Сыныфта нелер бар?

Джевапларны дефтеринъизге язынъыз.

Сёзде бир де-бир сес денъиштирильсе, янъы сёз мейдангъа келе.

48-мешгулиет. Берильген сёзлерни окъунъыз. Олар арасында насыл фаркъ бар?

Баш — таш
джам — чам
бал — тал

къаш — къыш
он — ун
ода — ада

Сёзлернинъ маналары не ичюн денъишти? Анъла-тынъыз. Сёзлерни дефтеринъызге кочуринъыз. Эр бир сёз чифтинде фаркълы арифлернинъ астыны сызынъыз.

49-мешгулиет. Нокъталар ерине келишкен арифни къойып, сёзлерни дефтеринъызге язынъыз.

..т, ..ыр, ..уш, ..ют, ..узъ, ..агъ, ..ар.

4 §. Элифбе

50-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Элифбе китабында
Отуз еди ариф бар.
Элифбе сырасында
Эр арифнинъ ери бар.

С. Усеинов

Арифлернинъ белли бир тертипте тизильмесине *элифбе* дейлер.

Къырымтатар элифбесинде 37 ариф бар.

51-мешгулиет. Элифбе арифлерини хатырланъыз. Оларнынъ адларыны догъру окъунъыз.

Къырымтатар элифбеси

Аа	Бб	Вв	Гг	Гъгъ	Дд	Ее	Ёё
а	бэ	вэ	гэ	гъы	дэ	е	ё
Жж	Зз	Ии	Йй	Кк	Къкъ	Лл	Мм
жэ	зэ	и	йы	ка	къы	эль	эм
Нн	нь	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу
эн	энь	о	пе	эр	эс	тэ	у
Фф	Хх	Цц	Чч	Дждж	Шш	Щщ	Ъ
эф	ха	це	чэ	дже	ша	ща	къаттылыкъ ишарети
Ыы	ь	Ээ	Юю	Яя			
ы	йымшакълыкъ ишарети	э	ю	я			

Аа Бб Вв Гг Гъгъ Дд Ее Ёё
 Жж Зз Ии Йй Кк Къкъ Лл
 Мм Нн нь Оо Пп Рр Сс Тт
 Уу Рр Хх Цц Чч Дждж
 Шш Щщ ъ Ыы ь Ээ Юю Яя

Къырымтатар ве рус элифбесини тенъештиринъыз. Къайсы арифлер рус элифбесинде ёкъ? Оларны дефтеринъызге язып алынъыз.

52-мешгулиет. Нокъталар ерине **гъ, къ, нь, дж** арифлери кююнъыз. Сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.

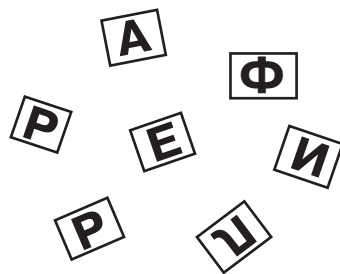
Э..а, ба..ча, иля.., я..ы, а..шам, де..из, ..ол.

Бир сёзнен джумле тизинъыз.

53-мешгулиет. Окъунъыз. Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз.

Къыйыш-къынъгъыр сызыкълар
Ич де бир шей айтмайлар.
Бир сырагъа турсалар,
Лаф этмеге башлайлар.

Й арфи олгъан сёзлерни эджаларгъа болип айтынъыз. Къайсы сёз эджаларгъа болюнмей?

54-мешгулиет. Берильген сёзлерде биринджи арифни денъиштиринъыз. Янъы сёзлерни дефтеринъизге язынъыз.

От, буз, кой, багъ, був, тобан.

Бир сёзнен джумле тизинъыз.

55-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз. Оларны элифбе тертибинде дефтеринъизге язынъыз.

Япракъ, хавуч, афта, тильки, къоян, сыгъын, джам, шакъа, раф, фиски.

фиски

56-мешгулиет. Койлернинъ адларыны элифбе тертибинде айтынъыз.

Таракъташ, Булгъанакъ, Отуз, Эльбузлы, Авджыкой, Уппа, Коккозь, Маркур, Шакъул.

Бир сѣзнен джумле тизип, дефтеринъызге язынъыз.

57-мешгулиет. Берильген сѣзлерден осюмликке аит олгъан сѣзни тапып, схемасыны япынъыз. Бу сѣзнен джумле тизинъыз.

Кемане, индже, мелевше, даре, тар, фырчы.

58-мешгулиет. Ресимлерге бакъынъыз. Къушларнынъ адларыны элифбе тертибинде язынъыз.

къарылгъач

чавке

гогерджин

бодене

торгъай

турна

къаргъа

чагъала

лейлек

Чагъала сѣзюнде къач созукъ ве къач тутукъ сес олгъаныны айтынъыз.

59-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Акъылынъызда тутуп, дефтеринъызге язынъыз.

Тез етишти ягъмурлы кузь,
Кете дерске балалар.
Ягъмур ягъа гедже-кундюз,
Энди сувуй авалар.

О. Амит

Кузь, ягъмур сёзлеринде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

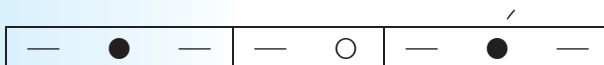
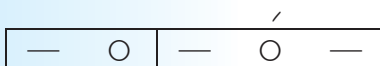
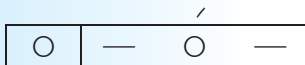

60-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

Айше меракълы китап окъуй.
Бизим кой озен янында ерлешкен.
Амет ресим сызмагъа севе.
Багъчеван тереклерни пытай ве суvara.

Джумлелерден схемаларгъа келишкен сёзлерни тапып, дефтеринъызге язынъыз.

61-мешгъулиет. Бильген сой-сопларынъызнынъ адларыны элифбе тертибинде язынъыз.

62-мешгъулиет. Шиирни ифадели окъунъыз. Дефтеринъызге язынъыз.

Бизим тиль ойле дюльбер ки,
Сукъланалар башкъалар.
Огренмеге пек истейлер
Бизим огълан ве къызлар.

А. Велиев

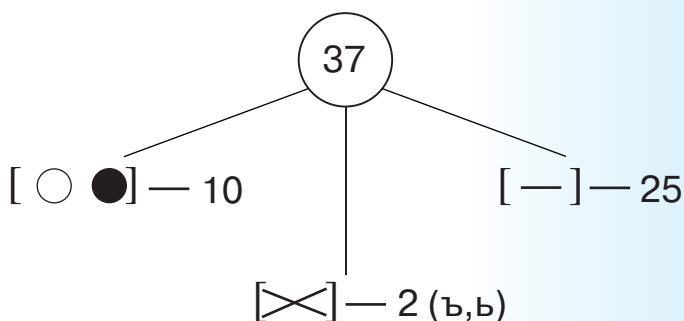

Биринджи джумледе созукъ сеслерни ифаделеген арифлернинъ астыны сызынъыз.

63-мешгъулиет. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни кьойып, джумлелерни окъунъыз. Дефтеринъызге кочюринъыз.

Бизим нуткъумыз сёзлерден тизиле. Сёзлер исе сеслерден япыла. Языда сеслер ... ифаделене. ... биз эшитемиз ве айтамыз. ... исе язамыз, коремиз ве окъуймыз.

64-мешгъулиет. Схеماغъа бакъып, суаллерге джевап беринъыз.

1. Къырымтатар тилинде созукъ сеслерни ифаделеген къач ариф бар?

2. Тутукъ сеслерни ифаделеген къач ариф бар?

3. Къайсы арифлер сес ифаделемей?

Джевапларны дефтеринъызге язынъыз.

5 §. Созукъ ве тутукъ сеслер. Оларны языда ифаделеген арифлер

[a], [o], [y]
[ы], [ö], [ÿ]
[и], [э]

Къырымтатар тилинде 8 созукъ сес бар:

[a], [o], [y], [ы], [ö], [ÿ], [и], [э].

Бу сеслерни айткъанда, ава агъзымыздан сербест чыкъа.

Созукъ сеслерни ифаделеген 10 ариф бар:

а, я, о, у, ы, ё, ю, и, е, э.

65-мешгъулиет. Берильген сеслерни телляффуз этинъиз.

[a], [г], [и], [т], [ö], [ы], [в], [у], [o], [к], [ÿ], [э]

Созукъ сеслерни дефтеринъизге язып алынъыз.

66-мешгулиет. Тапмаджаларны окъунъыз. Джевапларны дефтеринъизге язынъыз. Созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Къыштан къоркъмай, секире,
Къар ве сувукъ кетире.

Эки япракъ бир тенде
Кезер гульзар чименде.

Отламагъа пек севе,
Балаларгъа сют бере.

67-мешгулиет. Окъунъыз.

Эв къушлары

Тавукъ, хораз, папий, къаз, мысыр — эв къушлары. Бу къушлар бизге эт ве йымырта берелер. Къуш эти эр кеске файдалыдыр. Къушларнынъ пуфундан ястыкъ, тѣшек, ёргъан япалар.

Эв къушлары бизге не бере? Къушларнынъ пуфундан не япалар?

Биринджи джумлени дефтеринъизге язып алынъыз. Созукъларнынъ астыны сызынъыз.

68-мешгулиет. Эджалардан сёзлер тизинъиз ве дефтеринъизге язынъыз. Созукъ сеслерни ифаделеген арифлернинъ астыны сызынъыз.

сыр, мы; тыкъ, яс; ше, ме, лев; лек, бе, ко; бет, нев, чи.

69-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине келишкен созукъларны язынъыз.

1. Чам тер..ги аяздан да, сыдж..кътан да къ..ркъ-май.
2. Тильк.. ве къашкъ..р йырт..джы айванлардыр.
3. Къарынджалар чешит т..рлю зарарлы ашер..т-ларны ёкъ эт..лер.

Тутукъ сеслерни ифаделеген 25 ариф бар: б, в, г, гъ, д, ж, з, й, к, къ, л, м, н, нъ, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, дж, ш, щ.

Бу сеслерни айткъанда, агъзымыздан чыкъкъан ава базы бир маниаларгъа расткеле.

70-мешгулиет. Сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз. Тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

Абиде, чанъ, авджы, кучелек, мектюп, къыр, инджир, гъалебе.

маниа́

Эки сёзнен джумле уйдуруп язынъыз.

71-мешгулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз ве маналарыны анълатынъыз.

Ана-бабанъа сёз къайтарма.

Достны джоймакъ кьолай, тапмакъ кыйын.

Иштен кьоркъма, иш сенден кьоркъсын.

Учюнджи аталар сёзюни дефтеринъизге кочюринъиз. Тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

72-мешгулиет. „Тильки ве кьоян” масалындан парчаны окъунъыз. Кирпичикнинъ сёзлерини насыл окъумакъ керек?

Тильки кьояннынъ эвини тутуп ала. Кьоян не япмагъа бильмей, агълай.

Кьоянгъа бир кирпичик расткеле.

— Косьтер манъа тилькини! — дей кирпичик.

Кирпи ве кьоян кьобачыкъкъа баралар.

— Тез, ярамаз, мындан чыкъ! — деп кычыра кирпичик. Тильки кьоркъусындан дагъгъа къачып кете.

А. Чергеевден

1. Тильки не япа?
2. Къоянгъа расткельген кирпичик не айта?
3. Кирпи ве къоян къайда баралар?
4. Кирпичик не япа?
5. Тильки не ичюн дагъгъа къачып кете?

Дёртюджи ве бешинджи суаллернинъ джевапларыны дефтеринъизге язынъыз.
Тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

73-мешгъулиет. Нокъталар ерине **т** арфини язынъыз. Сёзлернинъ манасыны анълатынъыз.

Сес — се...
эв — э...
ав — а...

бал — ...ал
бель — ...ель

74-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз. Сёзлерде къайсы тутукъ сес чокъ текрарлана?

Къып-къырмызы къызылчыкъ
Йырлап джыя бир къызчыкъ.
Къулагъында сыргъачыкъ.
— Недир? — дейсиз.
— Къызылчыкъ.

С. Усеинов

Къ арфи олгъан сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.
Къызылчыкъ сёзюне схемаларнынъ къайсы бири келише?

75-мешгъулиет. Метинни динъленъыз.

Зенгин мевсим

Кузь — йылнынъ энъ зенгин мевсими. Тарлалардан машиналар толу-толу къайта. Багъчаларда алма, армут, айва мейваларыпекчокъ. Бостанларда помидор, морпатильджан, бибер, согъан, сарымсакъ ве къапыста башлары обаланып тура.

Кузь — бу бол берекет мевсими!

Догъру джевапны къайд эт.

1. Кузь йылнынъ насыл мевсими?
 - а) энъ сыджакъ мевсими;
 - б) энъ зенгин.
2. Тарлалардан нелер толу-толу къайта?
 - а) адамлар;
 - б) машиналар.
3. Багъчаларда насыл мейвалар пек чокъ?
 - а) алма, армут, айва;
 - б) вишне, кираз.
4. Бостанларда нелер обаланып тура?
 - а) таш, къум;
 - б) помидор, морпатильджан, бибер, согъан, сарымсакъ ве къапыста башлары.

76-мешгъулиет. Аталар сёзюнинъ манасыны анылатынъыз.

Багъны бакъсанъ, багъ олур,
Бакъмасанъ, дагъ олур.

Гъ тугъгы олгъан сёзлерни тапып, дефтеринъызге язынъыз. Бу сёзлернен джумлелер уйдурынъыз.

77-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Чайырларда **ювезлер**
Пытакълары букюльген.
Фындыкъ эм де **джевизлер**
Пишип, **ерге** төкюльген.
С. Эмин

чайыр

Къайд этильген сёзлерде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз?

Шиирни дефтеринъизге темиз ве дюльбер кочюринъиз.

78-мешгулиет. Нокъталар ерине керек тутукъны къойып, метинни дефтеринъизге язынъыз.

Китап инсаннынъ энъ яхшы до..тудыр. Китап..а эр шей акъкъында окъумакъ мумкюн.

Китапларны севи..из ве окъу..ыз. Ола..ны топланъыз ве са..ланъыз. Рафларынъыз китапларнен тол..ун. Олар сиз..е омюрде догъру ёл косьтереджеклер.

Метинге серлева къоюнъыз. Сонъки джумледеки сёзлернинъ биринджи арифлерини язып алынъыз. Бу арифлер насыл сеслерни косьтере?

79-мешгулиет. Аталар сёзюни окъунъыз. Манасыны анълатынъыз.

Эмек инсанны бакъар, тенбеллик исе бозар.

Эмек, инсан сёзлерине маналары якъын олгъан сёзлерни айтынъыз. Бу сёзлернен джумлелер тизинъиз ве дефтеринъизге язынъыз.

6 §. Эджа

Хо-...,

та-...,

чип-...,

мы-... .

80-мешгулиет. Сёзлернинъ болюнгенине дикъкъат эти-ринъиз. Эр парчанынъ арасында бираз токътав япып окъунъыз.

Ма-са, къар-даш, мын-да, ди-вар, пен-дже-ре, къа-пу, ренк-ли, тю-не-вин, мин-дер, а-ят, о-да, ре-сим, си-пир-ки, я-рын.

Сёзлер эджаларгъа болюне. Эджа бу бир я да бир къач сеснинъ бир кереден айтылувыдыр. Сёзде къач созукъ сес олса, о къадар да эджа олур.

81-мешгулиет. Сёзлерни эджаларгъа болип, дефте-ринъизге язынъыз. Созукъларнынъ тюбюни сызынъыз.

Терек, Рустем, озен, эписи, балыкъ, буюк, Айше, эшите, бербер, темиз, оймакъ, саат, индже, Мерзие, огрете.

82-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз. Къайд этильген сёзлерни эджаларгъа болип, дефтеринъизге язынъыз.

Кокни **къара** булутлар къаплады.

Къартанам аш пиширге пек сева.

Исмаил бабасынен дагда мантар **джыйды**.
Къушлар кениш **чёллерде**, багъчаларда ве дагъ-
ларда **яшайлар**.

83-мешгулиет. Окъунъыз. Буюк арифнен язылган сёз-
лерде къач эджа бар?

Рустемнинъ къорантасы

Меним адым Рустем. Къорантамыз алты адамдан
ибареттир. Меним эки агъам ве бир къыз къардашым
бар. Буюк агъамнынъ ады — Шевкет. Экинджи
агъам — Рефат. Къыз къардашымнынъ ады — Алие.
Эпимиз мектепте окъуймыз.

Анам, Гульнара, эким олып чалыша. Бабам, Абдулла,
оджадыр. О, озь зенаатыны пек севе.

Анам ве бабам бизлер сагълам, тербиели ве
окъумышлы инсанлар олгъанымызны истейлер. Биз
оларнынъ сёзюнден чыкъмаймыз.

Бизим къорантамыз пек муаббет яшай.

1. Рустемнинъ къорантасы къач адамдан ибарет?
2. Рустемнинъ къач агъасы ве къач къыз къардашы бар?
3. Анасы ве бабасы ким олып чалышалар?
4. Рустемнинъ ана-бабасы балалары насыл олгъаныны истейлер?
5. Рустемнинъ къорантасы насыл яшай?

Метинге эсасланып, сиз де къорантанъыз акъкъында
икъе этинъыз.

Къорантанъызны таныткъан 5-6 сатырлыкъ бир метин
язынъыз.

84-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз. Бир, эки ве
учь эджалы сёзлерни нумюне боюнджа учь сырагъа
язынъыз.

Нум ю н е : кунь, ку-неш, сы-гъыр-чыкъ,

Кунь, кунеш, сыгъырчыкъ, къувуш, осьтюре, топракъ, ювез, тильки, зурафе, патильджан, був, назик, къабурчакъ, далгъа, маматеке, орьтю, бал, эт, пападие, боюнджакъ, туткъал, марама, джезве, дондурма.

85-мешгъулиет. Метинни джумлелерге болюнъиз. Эр бир джумленинъ сонъунда нокъта къююнъыз.

Кузь серин ель **эсе** кунеш **йылтырай**, амма сыджагъы чокъ **дююлмай** тереклернинъ япракълары сараралар ве ерге **тёкюлелер** къушлар улькемизни терк этип, сыджакъ ерлерге учып кетелер.

Къайд этильген сёзлерни эджаларгъа болип ай-тынъыз.

86-мешгъулиет. Ресимлерге бакъынъыз. Нокъталар ерине предметлернинъ адларыны бильдирген сёзлерни къююнъыз.

Бу — ...

Бу — ...

Бу — ...

Бу — ...

Бу — ...

Бу — ...

Эки сёзнен джумлелер уйдурьп язынъыз.

87-мешгулиет. Ашагъыда берильген сёзлерни окъунъыз. Башта созукъ сеснен, сонъ тутукъ сеснен биткен сёзлерни язып алынъыз.

Нум юне : 1. *Денъизджи,* 2. *Акъшам,*

Акъшам, денъизджи, яваш, думан, дюмен, китапхане, илян, къуту, перде, къыркъаякъ, сание, хортум, кевгир, биринджи, сары, сувармакъ.

88-мешгулиет. Берильген эджаларнен сёзлер япынъыз. Оларны дефтеринъызге язынъыз.

Нум юне : *къа-бакъ, ...,*

Къа, ба, ра, ла, бакъ, я.

89-мешгулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз.

Лейлек

Къырымдыр тувгъан ерим,
Африкада бар эвим.
Кузь кельсе, къанат ачам,
Сыджакъ улькеге учам.

Э. Усеин

Акълнъызда тутып, дефтеринъызге язынъыз.
Эки эджалы сёзлернинъ астларыны сызынъыз.

90-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Ёл четинде бир къую,
Ичинде толу суву.
Ичем, ичем, ич битмей,
Сув да эксиллип кетмей.

Сиз де келип ичинъиз,
 Ичсин къой ве эчкинъиз.
 Мукъайт олсакъ биз эгер,
 Суву эр кеске етер.

А. Велиев

Шиирдеки сёзлерни нумюне боюнджа учь сырагъа
 язып алынъыз:

Бир эджалы сёзлер	Эки эджалы сёзлер	Учь эджалы сёзлер
ёл	къу-ю	че-тин-де

Ёл, къую, етер сёзлеринде къач сес ве къач ариф
 бар?

7 §. Сёзлерни сатырдан сатыргъа авуштырув

91-мешгъулиет. Ашагъыдаки эджаларны бири-бирине
 къошып, сёзлер япынъыз. Сёзлерни дефтеринъизге язынъыз.

Нумюне: *далгъа, къаргъа, ...*

дал
 къар
 гъа

та
 да
 ва

ли
 ди
 Ме
 ха

бур
 чап
 чакъ

бал
 дагъ
 джы

Сер
 Эн
 вер

Сёз сатыргъа сыгъмаса, онынъ бир я да бир къач эджасы башкъа сатыргъа авуштырыла.

Месея: *бо-гъаз, ни-замлы, низам-лы.*

92-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Биз янъы мектепте окъуймыз. Мектебимиз балабан ве дюльбер. Мектепнинъ этрафында ляле, пападие, мелевше чечеклери осе. Мектебимиз кунь-куньден гузеллеше.

Дефтеринъизге кочюргенде, сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз. Къайсы сёзлер эджаларгъа болюнмей? Метинден тапып окъунъыз.

93-мешгъулиет. Ашагъыда берильген сёзлерни сатырдан сатыргъа насыл авуштырмакъ мумкюн? Дефтеринъизге нумюне боюнджа язынъыз.

Н у м ю н е: *пен-джере, пендже-ре*

Пенджере, къыскъа, юкъламакъ, кемане, яйла, кестане, портакъл, фырланта, къоба, тёшемек, къаверенки, бешинджи.

Бир арифли эджа сатырда къалдырылмаз эм де башкъа сатыргъа авуштырылмаз.

Месея: *ана, къая, боя.*

94-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз. Сатырдан сатыргъа авуштырылмагъан сёзлерни язып алынъыз.

Къушакъ, къую, къавал, ада, ине, ава, эким, сая, еди, омюр, кукуккъуш, тобан, эмен, арпа, къоя, куньдюз, тенбель, отуз.

куньдюз

95-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Сатырдан сатыргъа авуштырылмагъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

1. Анам базардан элек алды. 2. Багъда юзюм пишти. 3. Озен ялысында чокъ терек осе. 4. Биз къышлыкъ одун азырладыкъ.

96-мешгъулиет. Окъунъыз. Шиирде насыл йыл мевсими акъкъында айтыла?

Къушлар учып кетти,
Куньлер къыскъарды.
Кунеш ёкъ, этрафны
Къаранлыкъ сарды.

А. Плещеев

Шиирни дефтеринъизге язынъыз. Сатырдан сатыргъа авуштырылмагъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

97-мешгъулиет. Берильген эджалардан сёзлер тизинъиз. Сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз.

1. рун, то
2. ба, тор
3. кюч, чё
4. джир, ин

5. лиф, э, бе
6. бе, ле, та
7. ше, лев, ме
8. те, ко, бе.

98-мешгъулиет. Башта бир эджалы, сонъ эки ве учь эджалы сёзлерни тюшюнип тапынъыз ве дефтеринъызге язынъыз.

99-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Киев — Украина девлетининъ пайтахты. Бу шеэр Днепр озени ялыларында ерлешкен. Шеэрни дюльбер къадимий кильселер, юксек земаневий биналар ве кенъ ешилъ сокъакълар яраштыра. Киевде дюльбер метро да бар.

Киев — аджайип бир шеэр!

1. Киев къайсы девлетнинъ пайтахты?
2. Бу шеэр къайда ерлешкен?
3. Шеэрни нелер яраштыра?
4. Киевде даа не бар?

Метинден дёрт эджалы сёзлерни тапып, дефтеринъызге язынъыз.

100-мешгулиет. Нокъталар ерине сагъда берильген эджаларны къошып, сѣзлерни дефтеринъизге язынъыз.

...вал	...ра	...тыкъ
...даш	...гъа	...топ
...вуш	...ванч	...лакь

къа
къар
къу

8 §. Ургъу

101-мешгулиет. Ашагъыда берильген сѣзлерни окъунъыз. Къайд этильген эджаларны къуветлидже айтынъыз.

алма́ — а́лма
 бурма́ — бу́рма
 сюзме́ — сю́зме

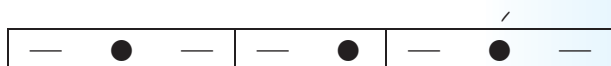
Бир тюрлю язылгъан, амма эки тюрлю айтылгъан сѣзлернинъ эр бири насыл бир мананы анълата?

102-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз. Къайд этильген сѣзлернинъ теляффузына дикъкъат этинъиз.

1. Наджие татам къатыкътан **язма́** япты. Китапкъа бир шей **язма**.
2. Бу **басма́** пек яхшы. Яваш! Тикенге **басма**.
3. Бугунъ къартанам **къатлама́** пиширди. Бу урбаларынъны **къатла́ма**.

Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз. Берильген схемагъа келишкен сѣзни тапынъыз. Бу сѣзнен джумле уйдурып язынъыз.

103-мешгулиет. Берильген сёзлернинъ манасыны анълатынъыз.

Сарма́ — сáрма

Къазма́ — къáзма

Бу сёзлернен джумлелер уйдуруп, дефтеринъизге язынъыз. Сёзлерде къуветлидже айтылгъан эджанынъ астыны сызынъыз.

Сёзде бир эджа башкъа эджаларгъа коре къуветлидже айтылыр. Къуветлидже айтылгъан эджагъа ургъу (´) тюшер: *мей-ва́, къат-ла-ма́.*

104-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз. Къуветлидже айтылгъан эджагъа дикъкъат этинъиз.

Табáкъ, санчкъы́, боджéк, берди́, дайы́, эмджé, тегерéк, дува́, зурна́, икяé, капи́к, янты́къ, кетирди́, ойма́къ, макъарне́, анахтáр, ешерди́.

Къырымтатар тилинде ургъу эсасен сонъки эджагъа тюше.

Ургъу тюшкен эджагъа *ургъулы эджа*, къалгъан эджаларгъа *ургъусыз эджалар* дейлер.

105-мешгулиет. Метинни дефтеринъизге язынъыз. Къайд этильген сёзлерге ургъу ишаретини къоюнъыз.

Рефат агъам **къуруджыдыр**. О чокъ эвлер къурды. Агъам озь зенаатыны пек севе. Шимди онынъ бригадасы **коюмизде** балалар багъчасыны къура. Мен де **оссем**, къуруджы оладжам.

Сиз насыл зенаатларны билесинъиз?

Ана-бабанъызнынъ чалышкъан ерлери, не иш япкъанлары акъкъында бири-биринъизден сорап билинъиз.

106-мешгулиет. Сёзлерни дефтериньизге язып алынъыз. Ургъу ишаретини къююнъыз.

Зейтюн, чавке, зердали, төшек, бизде, сазагъан, тутты, олар, къапакъ, кесертки, тирсек, пиляв, мысыр, сандыкъ, истеди, чегертки, ачты.

107-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Чокъ, мор, адет, тертип, бор, юва, шень, янъы, ат, азбар.

Бир эджалы сёзлерни язып алынъыз.

Сёзде бир эджа олса, ургъу ишарети къююлмаз.

108-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Чиберек, кузь, сарма, маса, къыш, курью, баарь, макъарне, долап, яз, раф, долма.

Сёзлерни бойле тертипте язынъыз:

Йыл мевсимлери: ..., ..., ..., ...;

Емеклер: ..., ..., ..., ...;

Эв эшьялары: ..., ..., ...,

Сёзлерге ургъу ишаретини къююнъыз. Къайсы сёзлерде ургъу ишарети къююлмаз?

109-мешгулиет. Окъунъыз. Бу аталар сёзлери не акъкъында?

Мусафирликке баргъанынъ —
мусафир чагъыргъанынъ.

Мусафирчен эв берекетли ола.

Аталар сөзлерини дефтеринъизге язынъыз. Ургъулы эджаларнынъ астыны сызынъыз.

110-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Къырымтатарлар мусафирчен бир халкътыр. Халкъымыз мусафирликке бармагъа, мусафирлерни къаршыламагъа пек севе. Адет узьре, мусафирлер ичюн башта къокъулы ве къаймакълы къаве пиширелер. Сонъра исе софраларны донатып, мусафирлерни чешит миллий емеклернен сыйлайлар.

Къартларымыз эвель-эзельден „Мусафирчен эв — берекетли олур“ деп айткъанлар.

1. Халкъымыз нени пек севе?
2. Мусафирлер ичюн башта не пиширелер?
3. Сонъра насыл емеклернен сыйлайлар?
4. Къартларымыз мусафирченлик акъкъында не айткъанлар?

Эвинъизге эмдженъиз мусафирликке кельди. Сиз оны къаршылап, тёрге кечмеге теклиф этесинъиз. Бири-биринъизнен суаль-джевап тарзында субет япынъыз. Незакетли сёз ве ибарелерни къулланынъыз.

111-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз. Дефтеринъизге биринджи дёртлюкни язып алынъыз. Сёзлерге ургъу ишаретини къоюнъыз.

Н у м ю н е: *Саба́ олса́, турсата́.*

Битам

Саба олса, турсата,
Сыджакъ емек ашата.
Чантамны алып бере,
Сонъ мектепке йибере.

Дей: „Огълум, окъу эм яз,
Сакъын олма ярамаз.
Эгер олсанъ ярамаз —
Дюньяда достунъ олмаз”.

С. Эмин

Шиирни эзберленъиз.

бита — къартана
дюнья — алем — джиан
аш — емек

9 §. Къалын ве индже созукъ сеслер

112-мешгъулиет. Чифт язылгъан сёзлерни окъунъыз. Баш арифлерини бири-биринен тенъештирип айтынъыз. Къайсы сёз индже давушнен, къайсы къалын давушнен башлана?

[и] [ы]
инджир — ышыкъ

[э] [о]
эдие — оджакъ

[э] [а]
эски — афта

[ө] [о]
осюмлик — отламакъ

[ү] [у]
утю — улакъ

[ү] [у]
урьметли — утанмакъ

113-мешгъулиет. Созукъ сеслерни айтып бакъынъыз:

[а], [о], [у], [ы], [ө], [ү], [и], [э]

Бу сеслернинъ къайсы бири къалын давушнен, къайсы бири индже давушнен айтыла?

Къалын давушнен айтылгъан созукъ сеслерге къалын созукълар дейлер. Индже давушнен айтылгъан созукъ сеслерге *индже созукълар* дейлер.

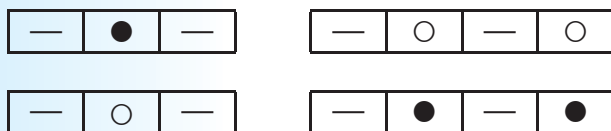
114-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз, созукъларнынъ теляффузына дикъкъат этинъыз.

Секиз, агъыр, оба, учакъ, япыкъ, кирмек, адет, ораза, учмакъ, эвель, оксюрмек, чий, къуру.

Агъыр, кирмек, адет сёзлерине схемалар япынъыз.

115-мешгъулиет. Берильген схемаларгъа келишкен сёзлерни тюшюнип тапынъыз.

Бир сёзнен джумле тизинъыз.

116-мешгъулиет. Метинни динъленъыз.

Такътакъкъуш

Такътакъкъуш дагъда яшай. Онынъ эсас ашы — агъач къуртлары ве оларнынъ йымырталары. Къатты сюрю такисинен такътакъкъуш терек къабугъыны теше. Онынъ тюбюнден узун япышкъакъ тилинен зиянкяр боджеклерни чекип чыкъара.

Такътакъкъуш къуйругъынынъ майышкъакъ къанатлары ве отъюр тырнакълары ярдымынен агъач кевдесине япышып тура.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Такътакъкъуш къайда яшай?
 - а) чѣльде;
 - б) дагъда.
2. Такътакъкъушнынъ эсас ашы не?
 - а) агъач къуртлары ве онынъ йымырталары;
 - б) тереклернинъ япракълары.
3. О, терек къабугъыны нenen теше?
 - а) отъюр тырнакъларынен;
 - б) сюйрю такисинен.
4. Зиянкяр боджеклерни нenen чекип чыкъара?
 - а) узун япышкъакъ тилинен;
 - б) къуйругъынынъ майышкъакъ къанатларынен.

Сонъки джумлени дефтеринъизге язып алынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз.

давуш — сес
таки — гъагъа — чокъуч
зиянкяр — зарар кетирген
майышкъакъ — къыйышкъан

117-мешгъулиет. Аталар сѣзлерини окъунъыз.

Язда башы пишмегеннинъ,
къышта ашы пишмез.
Яз къышны тойдурыр.

Аталар сѣзлерининъ маналарыны анълатынъыз. Къалын созукъларнен кельген сѣзлерни язып алынъыз, ургъу ишаретини къоюнъыз.

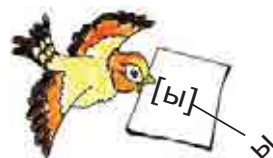
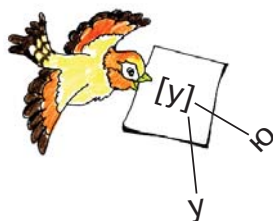

118-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Созукъларнынъ астыны сызынъыз.

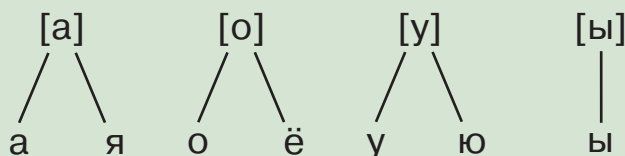
Бизим коюмизде дервиза байрамы оладжакъ.
Мектепте футбол ярышы отькерильди.
Амет ве Осман мектепке берабер баралар.

10 §. Къалын созукъ сеслер

[a], [o], [y], [ы] — къалын созукъ сеслер. Олар языда бойле арифлернен ифаделене:

119-мешгулиет. Берильген сёзлерни эджаларгъа болип окъунъыз. Тек къалын созукълары олгъан сёзлерни язып алынъыз.

Чанта, беяз, къона, пиширмек, къашыкъ, уфакъ, сепет, чамашыр, тепси, сыджакъ.

120-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Аювдагъ

Аювдагъ — Къырымнынъ энъ белли дагъы. О Къырымнынъ дженюбинде, денъиз кенарында ерлешкен. Онынъ устю отлар ве тереклернен къаплыдыр.

Дагъ керчектен де балабан бир аювгъа ошай. О денъизде сув ичкен буюктен-буюк аювны анъдыра. Халкъ эфсанесинде Аювдагъ башта джанлы аюв олгъаны ве сонъунда дагъгъа чевирильгени акъкъында айтыла.

1. Аювдагъ къайда ерлешкен?
2. Онынъ устю ненен къаплыдыр?
3. Аювдагъ нени анъдыра?
4. Халкъ эфсанесинде не акъкъында айтыла?

Биринджи ве экинджи джумлелерни язып алынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз.

121-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Кокте сыра-сыра турналар учалар.
Чокъракънынъ суву салкъын ве лезетли ола.
Меним тизем Багъчасарай шеэринде яшай.

Берильген сёзлерде къалын созукъ сеслерни нумюне боюнджа бельгиленъиз.

Учалар, чокъракъ, салкъын.

Н у м ю н е : учалар.

Къалын созукъларнен кельген эджалар къалын окъулыр.

Месея: *сы-ныф, ме-ракъ-лы.*

122-мешгъулиет. Нокъталар ерине келишкен къалын созукъны язынъыз.

Араб.., учудж.., б..р, таб..н, сачт.., алт.., къаз..н, къар..лгъач, мав.., докъ..з, балкъ..рт, къарт..л, тырт..р, къ..зу, т..руп, догър..ды.

123-мешгъулиет. Окъунъыз. Аталар сёзлерининъ маналарыны анылатынъыз.

Ватан — экинджи ананъ.

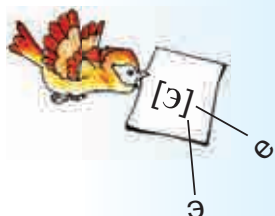
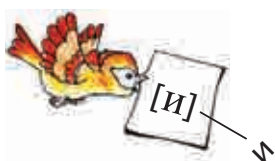
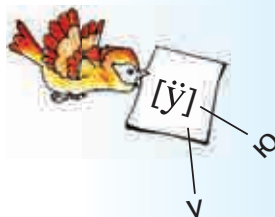
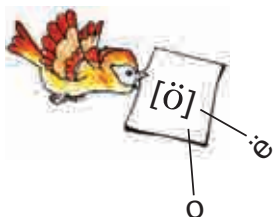
Къайда бирлик — анда тирилик.

Аталар сёзлерини дефтеринъизге язып алынъыз. Къалын эджалы сёзлернинъ астарыны сызынъыз. Олар насыл давушнен окъула?

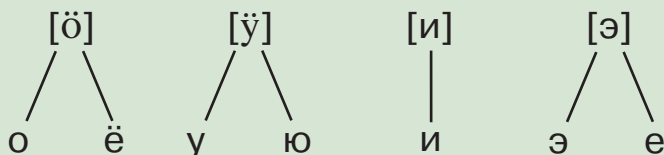

11 §. Индже созукъ сеслер

[ö], [ÿ], [и], [э] — индже созукъ сеслер.

Олар языда бойле арифлернен ифаделене:

124-мешгулиет. Окъунъыз. Индже созукъ сеслернен кельген сёзлернинъ теляффузына дикъкъат этинъыз. Оларны дефтеринъызге язып алынъыз.

Авджы, бебек, изин, башакъ, дёрт, тар, бильги, давуш, сепет, дюрбин, елькен, манълай, тиреме, еди, серник, тикен, раатлана, куле.

125-мешгулиет. Сёзлерни догъру теляффуз этинъыз:

[ö]
койдеш
тёшек
кольмек
тёгерек

[ÿ]
ульке
курсю
чюкюндир
кундюз

Кольмек, чюкюндир сёзлеринен джумлелер уйдурып язынъыз.

Индже созукъларнен кельген эджалар индже окъулыр. Месея: *ти-зе, ю-зюм, терек.*

126-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинде не акъкъында ай-тыла?

сейирджий

Тюневин биз Акъмесджитке бардыкъ. Шеэрнинъ медениет сарайында „Къырым” ансамблининъ концерти олды. Концертке чокъ адам кельди.

Санагъа севимли йырджыларымыз чыкъты. Олар эски халкъ йырларыны гузель иджра эттилер. Сейирджилер оюнджыларнынъ чыкъышларыны да пек бегендилер.

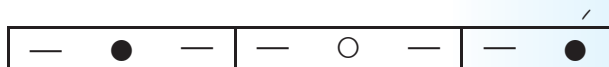
Концертнинъ сонъунда бутюн артистлер санагъа чыкъып, „Къайтарма” оюныны ойнадылар.

Метинге серлева кьоюнъыз.

Метинниъ экинджи парчасыны дефтеринъизге язынъыз, индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Метинден схемагъа келишкен сёзни тапынъыз.

127-мешгъулиет. Нокъталар ерине индже созукъларны язынъыз.

Сельб..., д..гирмен, ишч..., учюндж..., кет..н, сип..ре, п..рнич, Экр..м, ..ким, юз..к, Эм..не, б..шинджи, т..ке.

Сёзлерни эджаларгъа болип окъунъыз, теляффузына дикъкъат этинъиз.

128-мешгъулиет. Нокъталар ерине келишкен эджаларны язынъыз.

... миз	... рек	... ри		де
... ве	... ре	... мир		ке
... чит	... сек	... рек		те

129-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз. Созукъларнынъ теляффузына дикъкъат этинъиз.

Секиз, оба, учакъ, кирмек, агъыр, адет, джыймакъ, тёшек, чий, къуру.

Агъыр, кирмек, адет сёзлерининъ схемаларыны япынъыз.

130-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Акълынъызда тутып, дефтеринъызге язынъыз.

Бильмесенъ озь тилинъни,
Огренмезсинъ илимни.
Терек киби осерсинъ,
Ич бир мейва бермезсинъ.
С. Эмин

Метинде къалын я да индже созукълар зиядеми?
Сиз эвде насыл тильде лаф этесинъыз? Я мектепте?

131-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Эльзара Кефе шеэринде яшай. О йырламагъа пек сева. Мектепте йыр тегерегине къатнай. Анда халкъ йырларыны авесликнен огрене.

Къызчыкъ чешит фестиваллер ве йыр конкурс-ларында иштирак эте. Якъында Эльзара „Татлы сес“ ярышында биринджи ерни къазанды.

1. Эльзара не ерде яшай?
2. Мектепте насыл тегерекке къатнай?
3. Къызчыкъ къайда иштирак эте?
4. Эльзара къайда биринджи ерни къазанды?

Метиндеки сёзлернен джедвельни толдурынъыз. Сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз.

Тек къалын созукъларнен кельген сёзлер	Тек индже созукъларнен кельген сёзлер
я-шай ...	Ке-фе ...

132-мешгулиет. Эджалардан сёзлер япынъыз.

Кир

-лыкъ

Ба

-пий

Па

-пи

Къар

-че

Чип

-гъа

Сёзлерни дефтеринъызге язынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз. 2—3 сёзнен джумле тизинъыз.

133-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз.

Чам ташлы ерлерде, къаялар устюнде осе.
Кузь япракъларны чешит ренклерге боялады.
Бекир Серверге шахмат ойнамагъа огрете.

Индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.
Къаялар, япракъларны сёзлеринде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

12 §. Дудакълы созукъ сеслер

134-мешгъулиет. Окъунъыз. Дудакъларнынъ арекетине дикъкъат этинъиз.

[o] [y]
Торун

[y] [y]
Учансув

[o]
хошаф

[o] [y]
достлукъ

[ÿ] [ÿ]
кузьгю

[ö]
сёз

[ö] [ÿ]
чёмюч

[ö] [ÿ]
козьлюк

[o], [y], [ö], [ÿ] — дудакълы созукъ сеслер. Бу сеслерни айткъанда, дудакълар огге узана ве тегереклене. [a], [ы], [и], [э] — дудакъсыз созукълар.

135-мешгъулиет. Метинни динъленъиз. Дудакълы созукъларнынъ теляффузына дикъкъат этинъиз.

Сансарчыкъ

Сансар дюльбер ве атик бир айванчыкътыр. Оны кузь айларында козетип турмакъ пек меракълыдыр. Бу вакъытларда сансар ювасыны, ашайджагъыны кышкъа азырлай.

Сансарчыкъ озь ювасыны чырпычыкълардан япа. О, къарт терекнинъ къувушына пелит, джеviz, мантар, чам ве нарат урлукъларыны ташып сакълай.

Онынъ топлагъан емишлери бутюн къышкъа ете.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Сансар насыл айванчыкъ?
 - а) дюльбер ве атик;
 - б) чиркин ве къоркъакъ.
2. Оны не вакъыт козетип турмакъ меракълыдыр?
 - а) язда;
 - б) кузь айларында.
3. Сансарчыкъ ювасыны неден япа?
 - а) чырпычыкълардан;
 - б) ташчыкълардан.
4. О, къарт терекнинъ къувушына насыл урлукълар ташып сакълай?
 - а) богъдай, арпа, чечек;
 - б) пелит, джеviz, мантар, чам ве нарат урлукъларыны.

Метинден дудакълы созукълары олгъан сёзлерни тапып, дефтеринъизге язып алынъыз.

136-мешгъулиет.

1. **О** арфинен косьтерильген [**o**] ве [**ö**] сеслерини догъру теляффуз этинъиз.

[o] [ö] [o] [ö] [o]

Къой, озен, кой, къол, копек, окъув.

Бир сёзнен джумле уйдурып, дефтеринъизге язынъыз.

2. **У** арфинен косътерильген [y] ве [ÿ] сеслерини догъру теляффуз этинъиз.

[y] [ÿ] [y] [ÿ] [y] [ÿ]

Туз, учь, уча, кунеш, къуру, курек.

Озен, кунеш сёзлеринен джумле уйдурьп, дефтеринъизге язынъыз.

137-мешгъулиет. Тапмаджаларны окъунъыз.

Беш догъмушкъа бир тончыкъ.

Оджакъ башьнда къуман,
козьчиклерини юмгъан.

Дудакълы созукъларнынъ астыны сызынъыз ве дефтеринъизге язынъыз. Тапмаджаларнынъ джевап-ларьнда къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

138-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз. Къайд этильген арифлер насыл дудакълы созукъ сеслерни ифаделегенини нумюне боюнджа язып косътеринъиз.

Н у м ю н е: голь — г[ö]ль

гуль —

окълав —

козь —

къомшу —

омуз —

оглюк —

урба —

учюнджи —

139-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Денъиз ёллары

Къырым ялысында **чокъ** аджайип шеэрлер бар: Ялта, **Алупка**, Алушта, Гъурзуф ве башкъалары. Бу шеэрлерге **денъиз** ёлларынен де бармакъ мумкюн. Бунынъ ичюн теплоход, **геми**, катерлер къулланыла. Акъяр скелесинде балабан гемилер токътай. Мында арбий гемилер де бар.

1. Къырым ялысында насыл шеэрлер бар?
2. Бу шеэрлерге ненен бармакъ мумкюн?
3. Акъяр скелесинде нелер токътай?

Гъурзуф

Сиз Къырымнынъ къайсы шеэрлерине бардынъыз? Икяе этинъиз.

Къайд этильген сёзлерде созукъларны нумюне боюнджа талиль этинъиз:

Н у м ю н е :

Къырым

ы — [ы] сеси, созукъ, къалын, дудакъсыз;

Чокъ

о — [о] сеси, созукъ, къалын, дудакълы.

140-мешгулиет. Тапмаджаны окъунъыз.

**Къуру ерде юрьмез,
Аягы ерге тиймез.**

Сёзлерде созукъ сеслерни бельгиленъиз. Бу сеслер насыл арифлернен ифаделенген?

Бойле джевап беринъиз:

Къуру — эки эджалы сёз;

[у] — созукъ сес, къалын, дудакълы, сёзде у арфинен ифаделенген.

141-мешгъулиет. Эджалардан сѣзлер тизинъыз. Сѣзлерни дефтеринъызге язынъыз. Дудакълы созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Тор

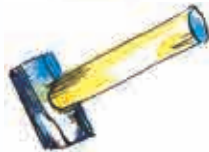
-топ

Къар

-гъай

Чѣ

-къурт

Бал

-кюч

142-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Торгъайлар озь юваларыны инсан эвлери янында ясайлар. Бутюн яз олар балаларыны боджеклернен бакъалар. Кузьде пек чокъ къушлар дженюпке учып кетелер. Торгъайлар исе янымызда къалалар. Оларны эр бир сокъакъта корьмек мумкюн.

Торгъайлар къышта да озьлерине ем тапалар. Амма эр ер къарнынъ тубюнде къалгъанда торгъайлар пек къыйналалар. Бу вакъытта къушларгъа адамларнынъ ярдымы пек керек!

1. Торгъайлар юваларыны къайда ясайлар?
2. Олар балаларыны ненен бакъалар?
3. Кузьде къушлар къайда учып кетелер?
4. Торгъайлар исе не япалар?
5. Олар не вакъыт пек къыйналалар?
6. Къушларгъа кимлернинъ ярдымы керек?

Биринджи джумлени дефтеринъызге язып алынъыз. Индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

143-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Мектебимизде ана-бабалар **топлашувы** олды.

Биз байыр **төпесине** чыктыкъ.

Мен **къардашыма** меракълы китап багъышладым.

Биз Украина **девлетинде** яшаймыз.

Биринджи джумледе къайд этильген созукъларны нумюне боюнджа талиль этинъиз:

Нумюне: *е — [э] — созукъ сес, индже, дудакъсыз.*

144-мешгулиет. Сёзлерни эджаларгъа болип окъунъыз. Дудакълы созукъларны къайд этинъиз. Олар насыл сеслерни бильдире?

Комюр, юзюм, къоба, юзьбез, чёмюч, учурым, отургъыч, буюк.

юзьбез

Сёзлерде созукъ сеслерни нумюне боюнджа язынъыз:

комюр — к[ö]м[ÿ]р;

юзюм — [ÿ]з[ÿ]м.

Эки сёзнен джумлелер уйдурьп язынъыз.

13 §. Е, Ё, Ю, Я арифлери

[йэ] [йэ]

Ель — ер

[йу] [йу]

юрт — юва

[йо] [йо]

Ёл — ёкъ

[йа] [йа]

ярдьм — ярын

Е, ё, ю, я арифлери сёзнинъ башында къач сес бильдирелер?

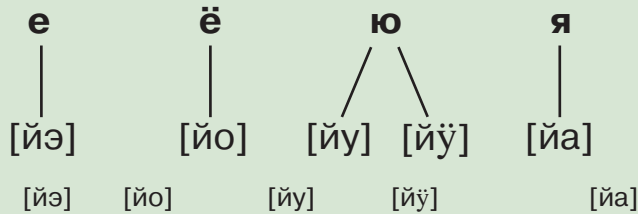
145-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Мерь-ем, деръ-я, Зуль-фи-е, къу-ю, къа-я, зи-я-фет, а-юв, ё-сун.

Эджа башында **е, ё, ю, я** арифлери къач сес бильдирелер?

Сёз я да эджа башында **е, ё, ю, я** арифлери эки сесни бильдирелер.

Месея: **е**-ди, **ё**н-гъа, **ю**-къу, **ю**-зюк, бе-**я**з

146-мешгъулиет. Джумлелерни язып алынъыз.

Чобан къойларны **яйлагъа** айдады.

Къуш **юваларыны** бозманъыз.

Ишчилер **ёлны** тюзетелер.

Енгиль юкни ташымакъ къолай.

Къайд этильген сёзлерде [йа], [йу], [йо], [йэ], [йү] сеслери насыл арифлернен ифаделенген? Арифлернинъ астыны сызынъыз.

147-мешгъулиет. Берильген сёзлерни эджаларгъа болип, дефтеринъызге язынъыз. Эки сесни бильдирген созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Ёлджу, ютум, ярыкъ, тюневин, илядж, етмиш, тютюн, юрек, яйла, юваш, япракъ, ёргъан, тезья, козьлюк, юмрукъ.

148-мешгулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Ресимлер ерине сёзлерни язынъыз. Эки сесни бильдирген арифлернинъ астыны сызынъыз.

Азбарымызда терен

бар.

Мен Якъуп достумдан

алдым.

Торгъай эв сачагъында

ясады.

Эреджеп мышыгъына

берди.

149-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Мышычыгъым

Мышыгъымнынъ козю мавы, мыйыгъы **безз**.
Меннен ойнай, меннен **юкълай**, къыш, баарь ве **яз**.
Озю йымшакъ, пек де **юваш**, оны пек севем.
Бир **ярамай** адети бар, хурулдай бираз.

А. Велиев

Къайд этильген сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз.
Эки сесни бильдирген арифлернинъ астыны сызынъыз.

150-мешгулиет. Ашагыдаки сёзлерни окъунъыз. Къайд этильген арифлер къач сесни бильдирелер? Сёзлерни нумюне боюнджа язынъыз.

Н у м ю н е: **енъ** — [йэ]нъ

ютум —

юрек —

етмиш —

ёргъан —

япракъ —

етер —

Эки сёзнен джумле уйдурып язынъыз.

151-мешгулиет. Тапмаджаларны дефтеринъизге язып алынъыз. Нокъталар ерине **я** я да **а** арифлерини язынъыз.

А..ггы ёкъ — къач..,

Къ..наты ёкъ — уч.. .

(Булут)

Сув устюнде ..та,

Озю де сув олып акъ.. .

(Буз)

Бир ерде ..теш ..на,

Бутюн дюнь..ны къыздыр.. .

(Кунеш)

Ёкъ, ерде, яна сёзлеринде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

152-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Биз ягъмурдан сакъланмакъ ичюн терек астына турдыкъ.

Чель тарафтан салкъын ельчик эсе.

Аланлыкъта ювез салкъымлары кырмазы фенерлер киби яналар.

Авалар сувугъан сонъ ёллар бузлады.

Сёзлерде эки сесни бильдирген арифлерни тапып, астыны сызынъыз.

153-мешгъулиет. Метинни динъленъыз.

Салгъыр озени

Кырымда чокъ озенлер бар. Олардан энъ узуну Салгъыр озенидир. О, Акъмесджит шеэрининъ ортасындан кече. Салгъыр озени шеэрни пек яраштыра. Озен бою оськен сюгут тереклери ве дюльбер копюрлер шеэрге гузеллик къошалар.

Адамлар Салгъыр бою кезинмеге севелер.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Кырымда нелер бар?
 - а) чокъ озенлер;
 - б) янъы эвлер.
2. Салгъыр озени къайдан кече?
 - а) койнинъ кенарындан;
 - б) Акъмесджит шеэрининъ ортасындан.
3. Шерге гузелликни нелер къоша?
 - а) юксек биналар;
 - б) сюгут тереклери ве дюльбер копюрлер.
4. Адамлар къайда кезинмеге севелер?
 - а) шеэрнинъ багъчасында;
 - б) Салгъыр бою.

Яраштыра, бою сёзлеринде къач ариф ве къач сес бар?

Кырымда даа насыл озенлер бар?

Адларыны дефтеринъизге язынъыз.

154-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Чамнынъ япракълары бутюн йыл ешилъ ола.
Мемет меним энъ якъын достум.
Ёл бою юксек сельбилер осе.
Къарынджа юваларыны бозманъыз.

Сёзлерде эки сесни бильдирген арифлернинъ астыны сызынъыз.

155-мешгулиет. Окъунъыз. Шиирни акълынъызда тутып, дефтеринъизге язынъыз.

Огренмеге, **бильмеге**
Чешит **тиль** чокъ.
Лякин Ана тилинден
Якъын тиль ёкъ.
Э. Керменчикли

Къайд этильген сёзлерде къач сёз ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

156-мешгулиет. Озен акъкъында тапмаджаларны окъунъыз.

1. Ёкътыр аягъы, къолу,
Озю юре.
Узундыр онынъ ёлу,
Иш беджере.

2. Акъа бере — ич битмей,
Кете бере — ёл битмей.

Бегенген тапмаджаны дефтеринъизге язып алынъыз.

157-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Берекет байрамы

Дервиза — бу кузь ве берекет **байрамыдыр**. Дервиза куню адамлар асрагъан **емишлерининъ** энъ **яшшыларыны сергилерде** нумайыш этелер. Байрам куню халкъ мейданда топланып, йырлай ве ойнайлар. **Яшлар** чынъ ве манелер айтышалар. Мейданда къошу ве куреш ярышлары кечириле.

1. Дервиза бу насыл байрам?
2. Адамлар асрагъан емишлерини къайда нумайыш этелер?
3. Халкъ мейданда топланып, не япа?
4. Мейданда насыл ярышлар кечириле?

Сиз яшагъан ерде дервиза байрамы насыл отъкерильгенини икяе этинъыз.

Къайд этильген сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз. Бу сёзлерде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

158-мешгулиет. Нокъталар ерине керек олгъан арифни язынъыз.

С..т, терби..ли, ..ваш, ..нгиль, ..лакъ, бе..яз, д..льбер, юз..м, ом..р, ком..р.

Эки сесни бильдирген арифлернинъ астыны сызынъыз.

159-мешгулиет. Окъунъыз.

Мавы, яйла, зельзеле, гульдесте, ютум, ялы, къувурчыкъ, къая, толды, ювды.

Сөзлерде кьач сес ве кьач ариф олгъаныны айтып, нумюне боюнджа язынъыз.

Н у м ю н е:

Мавы — 4 сес, 4 ариф;

Ювды, гультесте сөзлеринен джумлелер тизинъыз.

160-мешгъулиет. Къайсы сөзлерде [й] сеси сакълангъан? Тапынъыз. Бу сөзлерни эджаларгъа болип, дефтеринъызге язынъыз.

Не вакъыт **е, ё, ю, я** арифлери эки сесни бильдире?

161-мешгъулиет. „Эдебий окъув“ дерслигинден **е, ё, ю, я** арифлери олгъан сөзлерни тапып, дефтеринъызге язып алынъыз. Сөзлерде бу арифлер кьач сесни бильдирелер?

14 §. Э арфи

162-мешгъулиет. Ашагъыдаки сөзлерни эджаларгъа болип язынъыз.

Эдем, эрте, эльва, шеэр, эмдже, эмен, зеэр, Эшреф, Эдибе, эджа.

Сөзлерни эджаларгъа больгенде, **э** арфи къайда къалды: эджанынъ башындамы, ортасындамы, ёкъса сонъундамы?

Э арфи ялынъыз эджа башында языла.
М е с е л я: *э-рик, ше-эр.*

163-мешгъулиет. Догъру окъунъыз. Къайд этильген арифлер къач сес бильдире?

[э] [йэ]

Эль — **ель**

эди — **еди**

эмек — **емек**

энъ — **енъ**

[э] [йэ]

элли — **елли**

эм — **ем**

эр — **ер**

Энъ, енъ сёзлеринен джумлелер уйдуреп язынъыз.

164-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Бульбуль

Эскендер айванат багъчасында бульбуль коръди. Эвге келип, коръген къушчыкъны пластилинден ясамагъа башлады. Бир сааттен сонъ элиндеки пластилин дюльбер ешилъ къушкъа чевирилъди. Дерсинъ, джанлы!

Саба Эскендер бедий студиягъа келип, япылгъан къушны тегерек ёлбашчысы Гульнаргъа косътерди. Гульнар къушнынъ дюльберлигине сукъланып:

— Озюнь яптынъмы? — деп сорады.

— Озюм!

— Аферин! Энди амелий санат тегерегине фааль къатна да, озь усталыгъынъны арттыр.

А. Къаралезлиден

Суаллерге джевап беринъиз. Джевапларны дефтеринъизге язынъыз.

1. Эскендер айванат багъчасында не коръди?
2. Эвге кельген сонъ Эскендер не япты?
3. Гульнар ве Эскендернинъ субетини метинден тапып, ифадели окъунъыз.

Джумлелерде э арфинен кельген сёзлерни сызынъыз. Бу сёзлерни эджаларгъа болип айтынъыз. Олар насыл созукъларнен кельгенини анълатынъыз.

Сен раатлыкъ куню сыныфдашларынънен берабер айванат багъчасына бардынъ. Сыныфта анда корьгенлеринъизни бири-биринъизден сорап билинъиз.

Субетнинъ планы:

1. Сен тюневин айванат багъчасына бардынъмы?
2. Насыл айванларны корьдинъ?
3. Олардан къайсы бирини бегендинъ? Не ичюн?
4. Корьген къушларнынъ адларыны билесинъми?

165-мешгулиет. Ресимлерге бакъып, икяе тизинъиз.

Айшенинъ кунь тертиби

Не ичюн кунь тертибине риает этмек керек? Озь фикринъизни язып бильдинъиз.

166-мешгулиет. Э арфинен башланган кыыз ве огълан адларыны хатырлап, эки сырагъа язынъыз.

Нумюне: кыыз адлары:	огълан адлары:
Эмине	Эдем
...	...

15 §. Янъгыравукъ ве сагъыр тутукъ сеслер

167-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз. Къайд этильген арифлернинъ теляффузына диккъат этинъиз.

гуль — куль

аз — ас

агъа — акъа

макъас — магъаз

Чифт берильген сёзлернинъ маналары фаркълымы? Аньлатынъыз. *Агъа, акъа* сёзлеринен джумлелер уйду-рып язынъыз.

Тутукъ сеслер *янъгыравукъ* ве *сагъыр* олалар. Янъгыравукъ тутукълар давушнен, сагъыр тутукълар исе шувултынен айтыла.

[б], [в], [г], [гъ], [д], [э], [ж], [й], [л], [м], [н], [нь], [р], [дж] — *янъгыравукълар*
 [к], [кы], [т], [с], [ш], [х], [ч], [ц], [щ] — *сагъырлар*
 [п], [ф], [х]

168-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз. Яньгыравукъ ве сагъыр тутукъларны айтынъыз.

Къапу, оюнджакъ, чалы, аякъкъап, шал, таракъ, къошты, назлы, мор, къарт, макъас, мевзу, чамур, магъданоз, долма, джами, пугъу, аскъыч, ешиллик, зенгин.

аякъкъап

169-мешгулиет. Тезайтымны окъунъыз. Тез айтып оласынъызмы?

Эчки пичен парчасыны тапты, къапты,
Саиби пенджерен кулип бакъты.

Дефтеринъызге язынъыз.
Яньгыравукъ созукъларнынъ астыны сызынъыз.

170-мешгулиет. Окъунъыз. Сёзлернинъ теляффузына дикъкъат этинъыз.

Бай — пай
дерс — терс
ягъа — якъа
джам — чам

алды — алты
азыр — асыр
дам — там
ад — ат

Къайд этильген тутукълардан къайсы бири давушнен, къайсы бири шувултынен айтыла?
Эки сёзнен джумле уйдурып язынъыз.

8 яньгыравукъ сеснинъ сагъыр чифти бар:

[б], [в], [г], [гъ], [д], [ж], [з], [дж] — яньгыравукъ тутукълар

[п], [ф], [к], [къ], [т], [ш], [с], [ч] — сагъыр тутукълар

171-мешгулиет. Сёзлерни язып алынъыз. Нокъталар ерине **б** я да **п** арифлерини язынъыз.

То.., мешре..е, кита.., кир..и, джыла.., ко..ете, ко..чек, дже.., къа..акъ, ко..юр, къа..лан, мектю.., Э..азер, Зе..иде.

копюр

172-мешгулиет. Сёзлерни нумюне боюнджа эки сырагъа язып алынъыз.

ГЪ

СЫГЪЫН

КЪ

СУВУКЪ

Сувукъ, сыгъын, сызыкъ, пармакъ, дагълы, ёнгъа, зевкълы, къараджа, къасаба, чагъала.

Сагъыр тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

173-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Янгъыравукъ тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

Балалар ресим сызмагъа севелер.
Селимнен Керим сазагъан яптылар.
Дагъ чокъракъларынынъ сувлары пек файдалы.
Ялы боюнда къыш йымшакъ, яз исе сыджакъ ола.

174-мешгулиет. Окъунъыз.

Кобете

Бугунъ Эмине анасына кобете пиширге ярым этти. Согъан темизледи, этни къыйма машнасындан чыкъарды. Анасы хамыр басты, кобетени фурунда пиширди.

Уйледе Эминенинъ бабасы ве Амет агъасы иштен кельдилер. Эмине сыджакъ кобетени софрагъа къойды. Олар берабер ашамагъа отурдылар. Кобете пек лезетли олды.

1. Эмине анасына не пиширге ярдым этти?
2. О не япты?
3. Уйледе кимлер иштен кельди?
4. Эмине сыджакъ кобетени къайда къойды?

Метиннинъ биринджи парчасыны дефтеринъизге кочюрп язынъыз.

Софра, кобете сёзлеринде насыл тутукъ сеслер бар?

Бойле джевап беринъиз:

Софра сёзюнде [с] сеси — тутукъ, сагъыр;

[ф] сеси — ..., ...;

175-мешгъулиет. Сёзлерни язып алынъыз. Нокъталар ерине **в** я да **ф** арифлерини къоюнъыз.

А..джы, ю..а, э..сане, ше..тали, у..акъ, тю..ек,
къа..урма, да..а, ..айда, Фе..зие, А..изе.

176-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз.

Ал янакълы алмалар
Бизге кулип бакъалар.
Балдай татлы армутлар
Къокъу сачып туралар.

С. Усеинов

Дефтеринъизге язып алынъыз. Янъгыравукъ тутукъларнынъ астыны бир сызыкънен, сагъыр тутукъларнынъ астыны исе эки сызыкънен сызынъыз.

177-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Багъчада

Къача, Бельбек ве Къарасув озенлери бойларында гузель багъчалар бар.

Бу багъчаларда алма, армут, эрик, зердали, шефтали ве башкъа мейва тереклери осе. Койлюлер эр йыл вакътында тереклернинъ тюбюни къаза ве суваралар. Оларны пытай ве иляджлайлар.

Мейвалар пишкен сонъ пытакълар агъырлаша ве саркъалар. Пытакълар сынмасын деп, багъчаджылар бутюн тереклерге чаталлар къоялар.

1. Къайсы озенлер бойларында гузель багъчалар бар?
2. Багъчаларда насыл мейва тереклери осе?
3. Койлюлер эр йыл не япалар?
4. Багъчаджылар тереклерге не ичюн чаталлар къоя?

Биринджи джумлени дефтеринъизге язып алынъыз. Озен адларынынъ астыны сызынъыз. Бу сёзлерде олгъан сеслерни нумюне боюнджа талиль этинъиз.

Н у м ю н е :

Къача — 4 сес, 4 ариф

къ — [къ] сеси, тутукъ, сагъыр;

а — [а] сеси, созукъ, къалын, дудакъсыз;

ч — [ч] сеси, тутукъ, сагъыр.

178-мешгулиет. Окъунъыз.

Севги дуйгъусы

Мен озюмни бахтлы саям, чюнки мен Къырымда догъдым ве яшайым. Къырым аджайип ве тылсымлы бир улькедир. Мында эр бир ташнынъ, къаянынъ, озенчикнинъ озь тарихы бар.

Къырымгъа севги дуйгъусыны манъа къартбабам ашлады.

Метинни дефтеринъизге язып алынъыз. Сагъыр тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

16 §. Гъ, Къ, Нъ, ДЖ арифлери

179-мешгулиет. Ресимлерде нелерни коресинъиз? Айтынъыз.

Бу—
со...ан.

Бу —
...азан.

Бу —
ча....

Бу —
...евиз.

Предметлернинъ адларыны дефтеринъизге язынъыз. Нокъталар ерине насыл арифлерни яздынъыз?

Гъ, къ, нъ, дж арифлери къырымтатар тилине хас олгъан сеслерни ифаделейлер. Олар эки бельгинен язылса да, бирер сесни бильдире.

180-мешгулиет. Окъунъыз. Бу метинде не акъкъында айтыла?

Азбарымызда балабан джеviz тереги осе. Бу йыл онынъ джеvizлери пек чокъ олды. Къабугъы чатлакъ джеvizлер ерге тюшип башладылар.

Джумаэртеси куню бабам, Джемиле татам ве мен джеvizлерни джыйдыкъ. Бабам узун таякънен терекнинъ пытакъларыны къакъты. Биз исе ерге, отлар ичине тюшкен джеvizлерни чувалгъа толдурдыкъ. Бабам ишимизни бегенип, бизни макътады.

Метиннинъ экинджи парчасыны гъайрыдан окъунъыз ве онъа серлева къоюнъыз.

Джеvizлерни не вакъыт джыялар?

Сизинъ азбарынъызда насыл тереклер осе?

Метинден **дж** арфи олгъан сёзлерни язып алынъыз.

181-мешгулиет. Тапмаджаны дефтеринъызге язып алынъыз. **Къ** арфининъ астыны сызынъыз.

Дёрт аякълы, туякълы,
Бою алчакъ.
Юнунден анам оре
Чорап ве къолчакъ.

182-мешгулиет. Сёзлерни язып алынъыз. Нокъталар ерине **гъ** арфини язынъыз.

Къар..а, ба..., дал..а, сы..ын, тор..ай, са..., сы..ыр,
ма..аз, са..ыр, со..ан, до..ру.

Эки сёзнен джумлелер уйдурьп, дефтеринъызге язынъыз.

Гъ, къ арифлери сѣзнинъ башында, ортасында
ве сонъунда язылалар.

183-мешгулиет. Окъунъыз. Тез айтмагъа огрени-
нъыз. Сѣзлер насыл арифнен башлана?

Къартбабам къаргъаны къорадан къувды,
Къоркъудан къаргъа къанатын къырды.

Тезайтымны дефтеринъызге язып алынъыз. **Къ, гъ**
арифлерининъ астыны сызынъыз.

184-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз. **Гъ, къ, нь, дж**
арифлери олгъан сѣзлерни язып алынъыз. Олар насыл сеслерни
бильдире, языда косътеринъыз.

[къ]

Нумюне : **Къадимий**, ...

Давул — бу пек къадимий чалгъы аleti.

Бизим къорантамыз пек муаббет яшай.

Денъизден салкъын ельчик эсе.

Балалар шень йырлайлар.

Эвимизнинъ янында джылап осе.

Дюнъяда энъ балабан осюмлик — терек.

муаббет

185-мешгулиет. Сѣзлерни окъунъыз. **Нъ** арфининъ
теляффузына дикъкъат этинъыз.

Кень, манълай, енъ, танълай, онъа, онъ, онынъ,
къонъуз, энъ, энъсе, янъы, танъ.

Сѣзлерни нумюне боюнджа эки сырагъа язынъыз.

Нум ю не :

нъ — сѣз ортасында:
манълай

нъ — сѣз сонъунда:
кенъ

нъ арфи сѣзнинъ ортасында ве сонъунда языла.
М е с е л я : денъиз, манъа, шенъ, бенъ.

186-мешгъулиет. Бу не? Ресимлерге бакъып, джевап беринъиз. Эки сѣзнен джумлелер тизинъиз.

Дж...

Ин..ир

Иля...

Дж...

Дж арфи сѣзнинъ башында, ортасында ве сонъунда языла. Ондан сонъ эм къалын, эм индже созукълар келе. Меселя: джами, боджек, илядж.

187-мешгъулиет. Сѣзлерни эджаларгъа болип язынъыз. Индже созукъларнынъ астыны бир сызыкънен, къалын созукъларнынъ астыны исе эки сызыкънен сызынъыз.

Дагъджы, инджир, экинджи, боджек, джума, боюнджакъ, джыймакъ, меджлис, джам, языджы, инджи, бордж, Джафер, онунджы, тадж, джаймакъ.

188-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Къайд этильген сѣзлерде къач созукъ сес ве къач тутукъ сес олгъаныны айтынъыз.

бордж

Къырым дагълары яйлаларынен зенгиндир.

Бир кунъ **дагъджы** орманда **сыгъын** баласыны тапты.

Мектепнинъ **янында** буюк **багъча** бар.

Сыджакъ улъкелерде ич бир вакъыт сувукъ олмай.

189-мешгулиет. Ашагыда берильген сёзлерни эки сыра-
гъа язынъыз.

Нумюне : **ДЖЫ**
ДЖЫЛТ

ДЖИ
ДЖИГЕР

Джылт, джигер, къыджыткъан, демирджи, джилек,
тикиджи, джылап, фидеджи, учуджы, оюнджы, джиан,
чалгыджы.

Зенаат бильдирген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

190-мешгулиет. „Эдебий окъув“ дерслигинден
гъ, къ, нъ, дж арифлеринен кельген дёртер сёз тапып,
дефтеринъизге язынъыз.

17 §. Ч, Ш арифлери

191-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Чызма, ольчемек, ачыкъ, чиркин, чорап, чавдар,
чырчырна, чий, чынъ, кичик, чанъ, чиркий, чиленгир,
чайнамакъ.

Ч арфинден сонъ къалын я да индже созукълар келе?
Сёзлерни нумюне боюнджа язып алынъыз:

Нумюне : **ЧЫ** **ЧИ**
ЧЫЗМА **ЧИРКИН**

192-мешгулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Ешилъ, шиир, чамашыр, ашыкъмакъ, тешик,
пиширмек, шырылды, мышыкъ, шише, шималь,
ярашыкълы, шимди, нешир.

Ш арфинден сонъ насыл созукълар келе?

Сёзлерни нумюне боюнджа язып алынъыз.

Нумюне: **ШЫ**

къашыкъ

ШИ

бешик

Ч, ш арифлеринден сонъ эм къалын, эм индже созукълар келе.

Меселя: *череп, чалы, шорба, шербет.*

193-мешгулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Нокъталар ерине **ы** я да **и** арфини язынъыз.

Мавиле ч..пчелерге ем бере.

Бабам базардан янъы ч..зма алды.

Меним эки къардаш..м бар.

Алиме анасына аш пиш..рмеге ярдым этти.

194-мешгулиет. Нокъталар ерине **у** я да **ю** арфини язынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны бир сызыкънен, индже созукъларнынъ астыны эки сызыкънен сызынъыз.

Ч..вал, ч..й, ч..л, ич..н, ч..къур, ач..в, ч..кюндир, ч..рюк, ч..букъ, ч..нки, коч..рмек.

чюкюндир

195-мешгулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Бир китап бинъ адамны огретир.

Ишкир иш къыдыра, тенбель аш къыдыра.

Аталар сёзлеринден тек индже созукълары олгъан сёзлерни язып алынъыз.

Нумюне: *Бир, ..., ..., ...*

18 §. Йымшакълыкъ ишарети (ь)

196-мешгъулиет. Ресимлерге бакъып, сёзлерни дефтеринъызге толу язынъыз.

Г...

Б... ..

К... ..

Ф...

К... ..

О... ..

Бу сёзлернинъ эписинде йымшакълыкъ ишарети (ь) бар.

Йымшакълыкъ ишарети (ь) ич бир тюрлю сес бильдирмей.

197-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъызге язып алынъыз. Нокъталар ерине йымшакълыкъ ишарети (ь) язынъыз.

Мен мектепке эрте кел..дим.
Бел..бек озени Фоти-Сала коюнден кече.
Къурназ тил..ки койге тавукъ хырсызламагъа келе.
Эл..маз къардашым уч.. яшыны толдурды.

Эрте, къурназ сёзлерининъ схемаларыны япынъыз.

198-мешгулиет. Окъунъыз. Сёзлернинъ теляффузына дикъкъат этинъыз.

Гуль

голь

чёль

тель

кунь

козь

куль

бель

Къайд этильген арифлер насыл сеслерни ифаделейлер? Дефтеринъызге нумюне боюнджа язып косьтеринъыз.

Н у м ю н е:

Гуль — [j̥], голь — [ö],.....

199-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Анам тикти бир кольмек,
Устюне япты орьнек.
Кольмек олды пек дюльбер,
Бегенелер корьгенлер!

М. Сеттарова

Йымшакълыкъ ишарети (ь) олгъан сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз.

Бу сёзлерде созукълар насыл сеслерни бильдирелер? Эджалар къалын я да индже окъулыр?

200-мешгулиет. Джумлелерни кочюрп язынъыз. Йымшакълыкъ ишарети (ь) олгъан сёзлерде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

Мен тюкяндан отьмек алдым.

Дюнъяда энъ буюк айван — кок кит.

Акъшамлары Гульнар китап окъумагъа севе.

Къырымтатарларнынъ дюльбер ве зенгин тили бар.

A

201-мешгулиет. „Тильки ве кьаргъа” масалындан парчаны динъленъиз.

Пенирни алмакъ ичюн тильки айнеджилик тюшюне. О яваштан чамнынъ тюбюне келе де, кьаргъагъа бакъып, муляйим сеснен бойле айта:

— Ва-а-ай! Мераба, джаным кьаргъам. Сени чокътан корьмеген эдим. Не къадар гузель, дюльбер олгъансынъ. Не гузельдир герданынъ, эля козьлеринъ, сия къанатларынъ, аджайип сесинъ. Эгер сен йырласанъ, бульбуллерни бастырырсынъ. Йырла, джаным, динълейим, гонълюмни хош этейим!

Бойле сёзлерни эшиткен кьаргъа кьувангъанындан йырлайджакъ олып, „кьар-р-р-р!” дегенде, пенири тюше.

Тилькиге де бу керек. О пенирни алып, къачып кете.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Тильки не ичюн айнеджилик тюшюне?
 - а) кьаргъаны тутмакъ ичюн;
 - б) пенирни алмакъ ичюн.

2. Тильки кьаргъагъа насыл сеснен мураджаат эте?
 - а) къаба сеснен;
 - б) муляйим сеснен.
3. Тилькининъ сёзлерини эшиткен кьаргъа не япа?
 - а) учып кете;
 - б) кьувангъанындан йырлайджакъ ола.

Метинден йымшакълыкъ ишарети (ь) олгъан сёзлерни тапып, дефтеринъизге язынъыз. Бу сёзлерде къач ариф ве къач сес олгъаныны айтынъыз.

202-мешгъулиет. Сёзлерни ойле денъиштиринъиз ки, эки **л** арфи ян-янаша кельсин. Дефтеринъизге язынъыз.

Суаль — суаллер

мисаль — ...

тель — ...

тиль — ...

сель — ...

бульбуль — ...

эбабиль — ...

Йымшакъ айтылгъан **л** арфинден сонъ йымшакълыкъ ишарети (ь) языла. Эки **л** арфи арасында йымшакълыкъ ишарети (ь) язылмай. М е с е л я : ч ё л ь — ч ё л л е р , е л ь — е л л е р .

203-мешгъулиет. Берильген сёзлерни язып алынъыз. Йымшакълыкъ ишаретини (ь) тюшюрип, **и, ю** созукъларыны кьойып, нумюне боюнджа язынъыз.

Тиль — тили

бель — ...

эль — ...

мисаль — ...

гуль — гулю

козь — ...

голь — ...

чёлъ — ...

Йымшакълыкъ ишаретинен (ь) биткен сёзлерге созукъ сеслер кьошулса, йымшакълыкъ ишарети (ь) язылмай.

М е с е л я : о з ь — о з ю , у с т ь — у с т ю .

204-мешгъулиет. Тапмаджаларны окъунъыз.

Устю — пулчыкъ,
ичи — къылчыкъ.

Озь эвини
аркъасында ташый.

Къалын созукъларнен кельген сёзлерни бир сырагъа, индже созукъларнен кельген сёзлерни исе экинджи сырагъа язып алынъыз.

Бу сёзлерде йымшакълыкъ ишарети (ь) языла.

Корьмек	орьмек
кельмек	отьмек
кульмек	кочьмек
юрьмек	дюльбер
косьтермек	дюльгер

205-мешгъулиет. Нокъталар ерине йымшакълыкъ ишаретини (ь) язынъыз. Экинджи джумледе индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

1. Фестивал..ге чешит мемлекетлерден балалар кел..ди. 2. Ёл ишаретлери айдавджыгъа ве ёлджугъа насыл ве къайда кетмекни кос..терелер. 3. Гол..нинъ этрафында кестане, сел..би, къавакъ, джеviz тереклери осе. 4. Эмджем Оз..бекистандан Къырымгъа коч..ти.

206-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

Мен бугунъ нагъышлы ... кийдим.
Оджа талебеге ... берди.
Мен ... коюмни пек севем.
Баарьде чёллер, дагълар ... ола.

озь
ем-ешиль
суаль
кольмек

19 §. Метин акъкъында малюмат

207-мешгъулиет. Окъунъыз.

I. 1. Бугунь къар ягъды. 2. Орманда чокъ къушлар яшай. 3. Сансарчыкъ къышта аяздан да, рузгярдан да къоркъмай. 4. Айшенинъ анасы чебер тикиджидир.

II. Бугунь къар ягъды. Асан урбаларыны кийип, азбаргъа ойнамагъа чыкъты.

Азбарда балалар шамата къопарып, къарнен ойнай эдилер.

— Айдынъыз, къарбаба ясайыкъ, — деп багъырды Асан.

— Айдынъыз! — деп къычырышты балалар. Балалар къарбабаны тез яптылар. Оларнынъ юзьлеринде къуванч бар эди.

Къайсы бирине метин демек мумкюн? Метинге серлева къоюнъыз.

Бири-биринен манаджа багълы олгъан джумлелерге *метин* дейлер. Метинде джумлелер белли бир тертипте ерлеше. Метинге серлева къоймакъ мумкюн.

208-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Озен устунден тар копюрчик кече эди. Бу **копюрде** эки эчки бири-бирине къаршы кельди. Олар бири-бирине **ёл** бермеге истемедилер. **Тюртюшмеге** башладылар. Инат эчкилер экиси де озенге йыкъылдылар.

Метинде не акъкъында айтыла? Не ичюн эчкилер озенге йыкъылдылар?

Къайд этильген сёзлерни язып алынъыз. Дудакълы созукъларны бильдирген арифлернинъ астыны сызынъыз.

209-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз. Серлева къоюнъыз.

Къар япалакълана,
Къушчыкълар да сакълана.
Сокъакъларны курейик,
Къушларгъа ем берейик.

Къар япалакълана,
Балачыкълар зевкълана.
Къар бораны уфюрте,
Аяз бизни секирте.

З. Аппазова

Биринджи ве экинджи джумлени дефтеринъызге язып алынъыз.

Эр бир метиннинъ *мевзусы* ола. Метинде джумлелер бир фикирни бильдирелер. Метиннинъ мевзусы серлевада акс олуна.

210-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Экинджи сыныфта окъугъан Сание ана тили дерсини пек бегене. Эм оны авесликнен огрене. Сание янъы бир сёз эшитсе, оны мытлакъа лугъат дефтерчигине яза.

Бугунъ дерсте оджасынынъ къаргъа акъкъында айткъанлары онъа пек тесир этти. Оджа тахтагъа къаргъанынъ ресимини асты да:

— Балалар, билесинъизми, бу къуш бизим ана тилинде сёйлене. Къаргъа беяз къаргъа бакъып „къар-къар” дей, — деди.

Сание шашты ве озь-озюне: „Вай, къуш бизим тилимизде сёйлене экен! Демек, мен де озь ана тилимизни даа да яхшы огренмелим”, — деди.

Н. Керичлиден

1. Сание насыл дерсни пек бегене?
2. Сание янъы бир сёз эшитсе, не япа?
3. Оджанынъ сёзлери Саниеге насыл тесир этти? Метинден тапып окъунъыз. Сонъки абзацны дефтеринъизге кочюринъиз.

211-мешгъулиет. Шиирни дефтеринъизге язынъыз. Дудакълы созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Торгъай сабырлы бир къуш,
Кельсе биле сувукъ къыш,
Аякълары сызламай,
Озю ич де бузламай.

Э. Усеин

Шиирдеки сёзлернен джедвельни нумюне боюнджа толдурынъыз:

Бир эджалы сёзлер	Эки эджалы сёзлер	Учъ эджалы сёзлер
бир	тор-гъай	са-быр-лы
...

212-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Кирпи

Кирпи **уфачыкъ** бир айвандыр. О, дагъларда, орманларда, багъчаларда яшай. Онынъ тени **тикенли ола**. Тикенли урбанынъ файдасы буюк. Бу урба оны душманларындан къорчалай. Олар онынъ тенине токъунмайлар.

Кирпи пек ишкыр айван. О, япракълар ташып, юва-сына төшей. Пишкен армут ве алмаларны пек севе.

Къышта кирпи терен юкъугъа дала. Эрте бааръде исе юкъудан уяна.

Метинде не акъкъында айтыла? Метин къач абзацтан ибарет? Метиннинъ биринджи парчасыны язып алынъыз.

Къайд этильген сёзлернинъ схемасыны япынъыз.

213-мешгъулиет. Окъунъыз.

Халкъымыз пек ишкыр ве беджериклидир. Адам-ларымыз чешит ишлерни япмагъа билелер. Эвель-эзельден олар айванасравджылыкъ, багъчаджылыкъ, тютюнджилик, бостанджылыкъ, токъумаджылыкъ киби зенаатларны огренгенлер.

Эр бир ишнинъ озь устасы олгъан. Оларны севгенлер ве урьмет эткенлер.

Метинде ким акъкъында айтыла? Не айтыла? Зенаатларнен багълы сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз. Сагъыр тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

214-мешгулиет. Метинни дикъкъатнен окъунъыз.

Бир огъланчыкътан къартанасынынъ адыны сорайлар. О исе бильмей экен.

— Я къартбабанъны насыл чагъырасынъ?

— Къартбаба, манъа бал беринъиз, — дейим. Кулюнчли, амма пек о къадар дегиль. Бойле балалар олгъаны кедерлидир. Бельки олар ана ве бабасынынъ адларыны да унуткъандырлар.

Яхшы балалар исе эм ана-бабасынынъ, эм къартана-къартбабаларынынъ, эм де деделерининъ адларыны билелер.

Д. Чередниченкодан

Сонъки абзацны дефтеринъизге язып алынъыз. Бу абзацта не акъкъында айтыла? Сиз якъын адамларынынъ адларыны билесинъизми? Оларнынъ адларыны дефтеринъизге язынъыз.

215-мешгулиет. Сыныфдашынънен ана ве бабанъ, къартбаба ве къартананъ акъкъында субетлеш.

216-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Яман адам озь сёзлери ве аркетлеринен башкъаларгъа буюк зарар кетире биле.

Амма эйилик эр вакъыт яманлыкътан кучлюдир. Инсанлар эйи адамларнынъ къадрине етелер ве хатырлайлар, агъыр дакъикъада оларгъа ярдым этелер, яман сойларындан исе узакъча олмагъа тырышалар.

Бу метин не акъкъында? Метинге серлева къоюнъыз. Экинджи абзацны дефтеринъизге язып алынъыз.

зарар — зиян
эйилик — яхшылыкъ

20 §. Абзац

217-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къююнъыз.

Къышта кунеш аз къыздыра. Кокни сыкъ-сыкъ къара булутлар къаплай. Къар ягъа. Аяз тюше. Озен ве гольчиклерни буз къаплай.

Къышта авада чалышмакъ сагълыкъ ичюн пек файдалыдыр. Буюклер азбарнынъ къарыны темизлейлер. Осюмликлернинъ тамырларыны къарнен къапаталар. Балалар исе буюклерге ярдым этелер.

Бу метинде къач парча бар?
Биринджи парчада не акъкъында айтыла? Я экинджи парчада?

Метин парчаларгъа болюне. Там фикирни бильдирген метин парчасына *абзац* (сатырбашы) дейлер. Абзац яны сатырдан башланып, биринджи сатыры бираз сагъ тарафкъа чекилип язылыр.

218-мешгъулиет. Диньленъиз.

Асанчыкъ ве сыгъынлар

Къышта орманны къар ёргъаны къаплай. Къуругъан осюмликлер ве япракълар къар тубюнде къала. Орманда яшагъан сыгъынлар ем тапалмай, чокъ вакъыт ач юрелер. Чаресизликтен сыгъынлар орман этегине чыкъып, адамлардан имдат истейлер.

Ормангъа якъын койнинъ четинде буюк бир пичен черени уюльген эди. Бу черенге бир сыгъын бузавынен ашыкъып бара. Оларнынъ пешлерине эки ач къашкъыр тюше де, къувып башлай. Сыгъынлар къашкъырлардан къоркъып, догъру койге таба чапалар.

Койнинъ четинде Асан деген огъланчыкъ яшай эди. О, азбарда къар куреп юрьгенде, чапкъан сыгъынларны ве оларны къувалагъан къашкъырларны коре. Асанчыкъ тез-тез азбаркъапуны артынадже ача да, сыгъынларны азбаргъа йибере.

С. Вапиев

Имдат — ярдым
Черен — кебен

Догъру джевапны къайд эт.

1. Къышта орманны не къаплай?
 - а) думан;
 - б) къар ёргъаны.
2. Къуругъан осюмликлер ве япракъларнен не ола?
 - а) къар тюбюнде къала ;
 - б) аякъ астында къала.
3. Орманда яшагъан сыгъынлар чокъ вакъыт насыл юрелер?
 - а) токъ юрелер;
 - б) ач юрелер.
4. Сыгъын бузавынен къайда ашыкъып бара?
 - а) озенге;
 - б) черенге.
5. Къашкъырлардан къоркъкъан сыгъынлар не япалар?
 - а) койге таба чапалар;
 - б) ормангъа чапалар.
6. Асанчыкъ не япа?
 - а) сыгъынларны азбаргъа йибере;
 - б) сыгъынларны къува.

Учюнджи абзацны дефтеринъизге кочюринъиз.

219-мешгъулиет. Окъунъыз.

Сюндюс татам манъа кягъыттан хоразчыкъ япты. Онынъ эки тарафыны тюрлю бояларнен боялады. Мен хоразчыкъны бегендим. Оны аркъадашларыма да косътердим. Аркъадашларым да хоразчыкъны бегендилер.

Бу метинде не акъкъында айтыла? Метинге серлева къююнъыз.

Дефтеринъизге язынъыз. Индже созукъларнен кельген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

220-мешгулиет. Окъунъыз.

1. Тильки койге кельди. 2. О, кумеске кирди. 5. Копек тилькиге аылды. 3. Копек кумеснинъ къапусы артында сакъланды. 4. Тильки куместен чыкъты. 6. О, тилькини тутты.

Метин не олгъаныны хатырланъыз.
Берильген джумлелерден метин тизинъыз ве дефтеринъызге язынъыз.

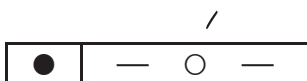

221-мешгулиет. Сёзлерден джумлелер тизинъыз.

Эмджем, меним, чалыша, обсерваторияда.
О, телескопнен, анда, козете, семаны.
Базар куню, бизге, кельген эди, о.
Манъа, меракълы, чокъ, айтты, шейлер.
Мен де, козетмеге, севем, йылдызларны.
Мен, олмакъ истейим, астроном алим.

Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз.
Олар манаджа бири-биринен багълымы?
Метинге серлева къоюнъыз.
Джумлелерден схемаларгъа келишкен сёзлерни тапынъыз.

ДЖУМЛЕ

21 §. Джумле акъкъында малюмат

222-мешгъулиет. Окъунъыз. Эр бир джумленинъ сонъунда токътав япынъыз.

Бизим Ватанымыз — Къырым. Къырымнынъ табиаты пек дюльбер. Мында Чатырдагъ, Къарадагъ, Аювдагъ дагълары бар. Салгъыр, Къарасув, Къача озенлери акъа.

Джумлелерде не акъкъында айтылгъаныны анълатынъыз.

Ресимге бакъып, бир къач джумле тизинъиз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

223-мешгулиет. Окъунъыз. Догъру тизильген джумлени тапып, дефтеринъызге язып алынъыз.

Къырымда, башлап, адамлар, энъ, яшагъан, заманлардан, къадимий.

Энъ къадимий, адамлар яшагъан, заманлардан башлап, Къырымда.

Къырымда энъ къадимий заманлардан башлап адамлар яшагъан.

Джумле там бир фикирни бильдире.

224-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз.

Анам фермада къушчы олып чалыша.

Бизде эр кунъ дёрт дерс ола.

Амет окъувда зайыф аркъадашларына ярдым этмеге севе.

Меним агъам учуджы олмагъа истей.

зайыф

Джумлелернинъ къайсы бири берильген схемагъа келише?

_____ .

Биринджи ве учюнджи джумлелерге схемалар япынъыз.

Джумленинъ биринджи сёзю буюк арифнен языла.
Джумленинъ сонъунда сес алчала ве токътав япыла.
Бу токътав языда нокътанен (.) косьтериле.

225-мешгулиет. Окъунъыз. Джумлелерни дефтеринъызге язып алынъыз. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

Эр бир халкънынъ озь ... бар.

Ана тилинде масаллар, аталар сёзлери, йырлар, ... айтыла. Эр бир адам озь ана тилини ... керек.

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер:
бильмек, тапмаджалар, ана тили.

226-мешгъулиет. Джумлелерни кочюрп язынъыз.
Эр джумледе къачар сёз олгъаныны айтынъыз.

Балалар ашайлар.
Балалар аш ашайлар.
Балалар сыджакъ аш ашайлар.
Балалар мектепте сыджакъ аш ашайлар.
Балалар эр кунъ мектепте сыджакъ аш ашайлар.

227-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз, къач сёзден
тизильгенини айтынъыз.

Къыш.
Къар ягъа.
Аджджы еллер эсе.
Ибраим метинни тез окъуды.
Къар ве буз сувдан енгиль ола.

аджджы

Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз. Эки джум-
ленинъ схемасыны япынъыз.

228-мешгъулиет. Берильген схемаларгъа джумлелер уйду-
рып язынъыз.

1. _____ . 2. _____ . 3. _____ .

Джумле сёзлерден тизиле. Энъ къыскъа джумле
бир сёзден ибарет ола.

229-мешгулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Джумлелернинъ сонъуна нокъта къююнъыз.

Кузь Кунеш аз къыздыра Тереклернинъ япракълары сарара ве сола Ель оларны савура Къушлар сыджакъ ерлерге учып кете.

230-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Акъыллы къаргъа

Къаргъа пек сувсагъан экен. О, бир бардакъ коре. Бардакънынъ ичинде сув пек аз экен. Къаргъа башыны узата. Сувгъа еталмай. Не япмалы?

Къаргъа уфакъ ташчыкъларны ала ве бардакъкъа ташлай. Бардакъ ташнен тола. Сув юкъары котериле.

Сувсагъан къаргъа сув ичип тоя.

Л. Толстой

Метинде не акъкъында айтыла? Къаргъа сув ичмек ичюн не япа? Икяе этинъыз. Экинджи абзацны дефтеринъызге язып алынъыз.

231-мешгулиет. Окъунъыз. Шиирге серлева къююнъыз.

Къырым — бизим Ватанымыз.

Ватан — бизим Анамыз.

Биз Ватанны бу дюньяда

Энъ мукъаддес саямыз.

И. Асанин

Шиирде къач джумле бар? Учюнджи джумлени дефтеринъызге язып алынъыз.

22 §. Икяе джумлеси

232-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинде не акъкъында хабер этильгенини айтынъыз.

Амет бабасындан изин алып, дагъгъа кетти. Огъланчыкъ анда бир тильки къобасы коръди. Къобаны копегине де косътерди. Сарман къулакъларыны тикледи, ырылдады, авлады. Лякин айнеджи тильки теренге пыскъан эди. Сарман оны къобасындан чыкъарып оламады.

Не ичюн Сарман тилькини къобадан чыкъарып оламады?

Эр бир джумленинъ сонъунда насыл токътав ишарети къоюлгъан?

Бир шей акъкъында хабер эткен джумлеге *икяе джумлеси* дейлер. Икяе джумлесининъ сонъунда *нокъта (.)* къоюла.

233-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къыш сабасы

Акъшамки къара топракъ,
Саба бакъсам, энди акъ.
Къалын къаргъа комюльген
Чевремизде эр бир якъ.
Дамлар, сачакълар орътюк,
Кимер ерлерде — курътюк...
Санки дерсинъ къардан къыр
Огюнде тура тим-тик.

курътюк

Гъ. Булгъанакълы

Шиирге эсасланып, къыш акъкъында бир къач джумле уйдурынъыз. Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз.

эр бир якъ — эр бир тараф
къыр — байыр — төпе
тим-тик — дос-догъру

234-мешгъулиет. Ресимге бакъынъыз.

Суаллерге толу джеваплар беринъыз:

1. Ресимде насыл йыл мевсими тасвирленген?
2. Ерни, тереклерни не къаплады?
3. Балалар не ясадылар? Эр бир балагъа ад къююнъыз.
4. Олар неге къуваналар?
Джевапларны дефтеринъызге язынъыз.

235-мешгъулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни къююнъыз.

Къышта сувукъ ... уфюре.

Баба къарны ... темизлей.

Балалар байрамгъа ... ве оюнлар огрендилер.

Йылбаш байрамында ... донатыла.

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер:

софралар, курекнен, еллер, йыр.

236-мешгулиет. Дефтеринъизге темиз ве дюльбер язынъыз.

Юксек дагънынъ этегинде бир чокъракъ бар. Чокъракънынъ суву салкъын ве темиз. Атта тюбюндеки ташчыкъларны корьмек мумкюн. Адамлар келип, бу чокъракътан сув ичелер.

Чокъракъ суву насыл? Юксек сёзюнде къач сес ве къач ариф бар? Биринджи джумледеки сёзлерни элифбе тертибинде язынъыз.

237-мешгулиет. Ашагъыда берильген сёзлернен джумлелер тизинъыз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Ана тили, бугунъ, олды, дерси; бизге, янъы, оджамыз, анълатты, мевзу; биз, сонъ, яптыкъ, вазифе; бердик, суаллерге, джевап; джевапларымызны, бегенди, оджамыз.

238-мешгулиет. Метинни джумлелерге болип, дефтеринъизге язынъыз. Джумлелернинъ сонъуна нокъта къоюнъыз.

Амет ве Мемет — экинджи сыныф талебелери дерске ич бир вакъыт кеч къалмайлар дерслерини озь вакътында азырлайлар бири-бирине ярдым этелер оджаны урьмет этелер ве сёзюни динълейлер олар тербиели балалар.

Амет ве Мемет насыл талебелер? Икяе этинъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Озь сыныфдашынъызнен энъ якъын достунъыз акъкъында субетлешинъыз. Субетни бойле башланъыз:

— *Сенинъ достунъ бармы?*

— *Эбет,*

239-мешгулиет. Тапмаджаны дефтеринъизге язынъыз ве эзберленъыз.

Анавы эвде чыкъ-чыкъ,
Мынавы эвде чыкъ-чыкъ,
Анъламасанъ, эвден чыкъ.

Саат сёзюнен икяе джумлеси уйдурып, дефтеринъизге язынъыз. Джумленинъ схемасыны япынъыз.

240-мешгулиет. Окъунъыз.

1. Аяз ве боранларда къушлар суса.
2. Не ичюн отъмек уфакъларыны топламакъ керек?
3. Къушларгъа кунъайлан, къавун, къарпыз урлукъларыны бермек мумкюн.
4. Сиз къышта къушларгъа ярдым этесинъизми?

Икяе джумлелерини дефтеринъизге язып алынъыз.

241-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Багъ-багъча, чёллерде
Ятмакъта терен къар!
Бу сувукъ кунълерде
Къушларгъа омюр тар!

омюр

Къаргъалар, торгъайлар
Ем излеп кезмекте.
Къызчыкълар, огъланлар
Къыштан зевкъ сезмекте.

Ю. Темиркъая

Шиирде къач джумле бар? Икяе джумлелерини дефтеринъизге кочюрип язынъыз.

Бу джумлелерде не акъкъында айтыла?

242-мешгулиет. Метинни джумлелерге болип, дефтеринъизге язынъыз. Джумлелернинъ сонъуна нокъта кьоюнъыз.

Эдем Къалай коюнде яшай о экинджи сыныфта окъуй оларнынъ Йылдыз адлы сыгъыры бар Йылдыз эр йыл къышта бузавлай онынъ сютю пек лезетли ола

Эр бир джумледе къач сёз олгъаныны айтынъыз.

23 §. Суаль джумлеси

243-мешгулиет. Окъунъыз. Джумлелернинъ сонъунда кьоюлгъан токътав ишаретлерине дикъкъат этинъиз.

Таир къайда яшай? Таир шеэрде яшай.

Сиз дерсте не яптынъыз? Биз дерсте шиир окъудыкъ.

Алиме мектепте насыл окъуй? Алиме мектепте пек яхшы окъуй.

Къайсы джумлелерде сорав манасы бильдириле?

Сорав бильдирген джумлеге *суаль джумлеси* дейлер. Суаль джумлесининъ сонъунда *суаль ишарети (?)* кьоюла.

244-мешгулиет. Суаллерни окъунъыз. Эбет я да ёкъ сёзлеринен джевап беринъиз.

1. Сен окъумагъа севесинъми?
2. Эр кунь китап окъуйсынъмы?
3. Тез окъуйсынъмы?
4. Саба эрте турасынъмы?
5. Дерслеринъни вакътында азырлайсынъмы?

245-мешгулиет. Суаллерни окъунъыз. Толу джевапларны дефтеринъизге язынъыз.

Сенинъ адынъ ве сойадынъ не?
Сен къач яшынъдасынъ?
Сен къайда яшайсынъ?
Сыныфынъызда къач талебе бар?
Оджапченъизнинъ ады не?

Берильген суаллерге эсасланып, „танышув” мевзу-сында диалог тизинъиз.

246-мешгулиет. Тезайтымны дефтеринъизге язып алынъыз. Сёзлерде созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Араннынъ артында аркъан,
Аркъаннынъ артында ат,
Атнынъ артында араба.

Сёзлер насыл созукънен башлана? Тезайтымны башта яваш, сонъ тез айтмагъа огренинъиз.

247-мешгулиет. Икяе джумлелеринден суаль джумлелери япынъыз.

Н у м ю н е: *Муса кельди. — Муса кельдими?*
Къар ягъды — Къар ягъдымы?

Решат янъы китап алды. — ... ?
Кираз, вишне, эрик пишти. — ... ?
Сервиназ къокъласынынъ антерини ювды. — ... ?
Коюмизге театр кельди. — ... ?

248-мешгъулиет. Окъунъыз. Суаль джумлелерини дефтеринъызге язып алынъыз.

Берабер кулюшейик

— Алие, тюневин не ичюн мектепке кельмединъ? — деп сорады оджа.

— Агъам хасталанды, — деди Алие.

— Демек, сен хаста агъанъны бакътынъ? Ойлеми?

— Ёкъ, мен онынъ чанасынен тайдым.

249-мешгъулиет. Икяе джумлелеринден суаль джумлелери япынъыз. Дефтеринъызге язынъыз.

М е с е л я : *Анам кельди.* — *Анам кельдими?*

Кунеш чыкъты. — ?

Мустафа китап алды. — ?

Эльмаз эрте турды. — ?

24 §. Эмир джумлеси

250-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Озюньден буюкке ёл бер.
2. Йырла, бульбуль, динълейим, гонълюмни хош этейим.
3. Не де гузель къайтарма,
Тюш ортагъа ве ойна.

Джумлелернинъ маналарыны анълатынъыз. Эки джумлени дефтеринъызге язып алынъыз.

Эмир джумлеси риджа, эмир, истек, насиат, мураджаат, ялварув, теклиф, чагъырув маналарыны бильдире.

251-мешгъулиет. Окъунъыз. Бу парча къайсы масалдан алынган?

Къарынджа терен бир дере янына барып, онынъ ичине тюше. Деренинъ ичинде тылсымлы от тапа. Тапа, амма къопарып оламай.

Къарынджа башыны котерип, тёпеге, тереклер устуне бакъа. Балабан терекнинъ энъ юкъарыдаки далында бир къара къаргъа отургъаныны коре.

— Къаргъа, къаргъа! Манъа мына бу отны узьмеге ярдым эт, — деп ялвара къарынджа.

Къаргъа исе къарынджаны динълемей, учып кете.

1. Къарынджа къайда тюше?
2. Деренинъ ичинде не тапа?
3. Къарынджа къаргъагъа не деп ялвара?
4. Къаргъа исе не япа?

Метинден эмир джумлесини тапып, дефтеринъизге язынъыз.

252-мешгъулиет. Окъунъыз. Бу сатырлар насыл йырлардан алынган?

1. Уч, къушчыгъым, даим уч,
Якъынгъа ве узакъкъа!
2. Динъленъиз, мен йырлайым,
Йырлайым ве ойнайым.
3. Юкъла, балам, юкъла,
Тюшлер корип, юкъла.

Бу насыл джумлелер? Оларнынъ манасыны анылатынъыз.

253-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Мен янъы йыр огрендим.
Мен янъы йыр огрендим!
2. Не япайым экен?
Не япайым экен?!
3. Эмине, оданъны джыйыштыр.
Эмине, оданъны джыйыштыр!

Джумлелер арасында насыл фаркъ бар? Экинджи сырадаки джумлелер насыл сеснен окъула?

254-мешгъулиет. „Эдебий окъув” китабындан дёрт эмир джумлеси тапып, дефтеринъызге язынъыз.

25 §. Нида джумлеси

Икяе, суаль, эмир джумлелери интонациясына коре *нида джумлелерине* чевириле. Нида джумлеси котеринки сеснен айтыла. Онынъ сонъунда *нида ишарети (!)* къююла.

255-мешгъулиет. Шиирни оджанынъ артындан текрарлап окъунъыз. Джумлелер насыл сеснен айтылгъанына дикъкъат этинъиз.

Айтынъыз, турналар!
Ёлунъыз къаякъкъа?
Къайтынъыз, турналар,
Бу якъкъа, бу якъкъа!

Нида джумлелерини дефтеринъызге язып алынъыз. Бу парча къайсы шиирден алынъан? Оны ким язды?

256-мешгулиет. Джумлелерни котеринки сеснен окъунъыз. Оларнынъ сонъунда насыл ишарет къоюлгъан?

1. Эй, гузель Къырым!
2. Балалар, низамлы олунъыз!
3. Кемал, кель мында!
4. Балалар, ким лятифе айтмагъа биле?!
5. Вай, ким кельди!
6. Машалла, Зейнеп, яхшы окъуйсынъ!

Дёрт джумлени дефтеринъизге язып алынъыз.

257-мешгулиет. Нида джумлелерини дефтеринъизге язып алынъыз. Къалын созукъларнынъ астыны сызынъыз.

1. Биз оджамызнен дагъгъа бардыкъ.
2. Дагъда фындыкъ, ювез тереклери осе.
3. Бакъса, не де чокъ къызылчыкъ бар!
4. Амма да балабан тереклер!
5. Джелял сепетке дагъ джилеги джыйды.

258-мешгулиет. „Эдебий окъув“ китабындан дёрт нида джумлеси тапып, дефтеринъизге язынъыз.

259-мешгулиет. Берильген джумлелерни котеринки сеснен айтынъыз. Дефтеринъизге язынъыз. Индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Байрам шерифинъиз мубарек олсун!
Хайырлы яшлар олсун!
Ашынъыз татлы олсун!
Ишинъиз къолай кельсин!
Огъурлы ёллар олсун!

Бу насыл джумлелер? Сиз бу незакетли ибарелерни не вакъыт къулланасынъыз?

260-мешгулиет. Баба ве огълу арасындаки субетни рол-лер боюнджа ифадели окъунъыз.

- Алимка! Мында кель, огълум!
- Бармайджам!
- Не ичюн?
- Сен ана тилимизни бозасынъ...
- Насыл бозам?
- Алим демек ерине Алимка дейсинъ.
- Я мен сени эркелеп чагъырам да, огълум!
- Эркелесенъ, ана тилимизде эркеле.
- Я ана тилимизде насыл ола?
- Алимчик!

Нида джумлелерини дефтеринъизге язып алынъыз.

261-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Мераба, Учансув, мераба!
Алушта, Алупка эм Ялта!
Алтын тюс ялылар, мераба,
Мераба, Ватаным, мераба.

П. Зети

Муэллиф шиирде насыл дуйгъуларны ифаделей?
Биринджи ве экинджи сатырларны насыл сеснен
окъумалы? Учансув бу недир?

Шиирни дефтеринъизге темиз ве догъру кочюринъиз.
Схемаларгъа келишкен сёзлерни тапынъыз.

26 §. Джумленинь баш ве экинджи дередже азалары

262-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къар ириди. Орталыкъ ешере. Ап-акъ акъбардакълар ачыла. Табиат джанлана. Ильк баарь кельди.

Метинде къач джумле бар?
Эр бир джумледе не акъкъында айтыла?

Эр бир джумленинь баш азалары ола. Оларсыз джумле олмаз. Джумленинь баш азалары — *муптеда* ве *хабер*.

Муптеда джумледе *ким* я да *не* акъкъында айтылгъаныны бильдире. *Ким?*, *кимлер?*, *не?*, *нелер?* суаллерине джевап бере.

Хабер муптеда акъкъында *не айтылгъаныны* бильдире ве *не япты?*, *не япа?*, *не япаджакъ?* киби суаллерге джевап бере.

Месея: *Къар ириди*.

Бу джумледе *къар* акъкъында айтыла. *Къар* акъкъында не айтыла? *Къар ириди* дениле.

Къар — бу муптеда. *Не?* суалине джевап бере. *Ириди* — хабер. *Не япты?* суалине джевап бере.

Къар ириди — джумленинь баш азалары.

263-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Бугунь Энвер мектепке бармады. Энвер, хасталанды. Саба сыджагъы котерильди. Анасы онъа илядж берди. Акъшамгъа таба Энвер тюзельди.

Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз. Муптеданы бир сызыкънен, хаберни эки сызыкънен, къалгъан сёзлерни исе далгъалы сызыкънен къайд этинъиз.

Нумюнe: Бугунь Энвер мектепке бармады.

Муптеда ве хабер — джумленинь баш азалары. Къалгъан сёзлер джумленинь экинджи дередже азаларыдыр.

264-мешгъулиет. Метинни дефтеринъизге язып алынъыз. Ресимлер ерине сёзлер язынъыз.

Къавал

Къушлар багъчада бир таптылар.

Оны башта уфюрди:

— Чивиль-чивиль!

Сонъра :

— Къар-р!

Бульбульнинъ къавал чалгъаныны исе эр кес динъледи.

Мына, шимди де озь къавалынен уча.

Т. Агаев

Джумлелерде муптеда ве хаберни тапынъыз. Муптеданы бир сызыкънен, хаберни исе эки сызыкънен къайд этинъиз.

265-мешгъулиет. Окъунъыз.

Мен денъиз ялысына бардым. Денъизден салкъын ельчик эсти. Денъиз устюнде чагъалалар учуша.

Мен денъиз ялысындан тос-томалакъ ташчыкълар топладым.

Джумлелернинъ баш азаларыны бельгилеп, дефтеринъизге язып алынъыз.

ким? не яптым?

Н у м ю н е: *Мен бардым.*

266-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Суаллер ерине келишкен сёзлер къоюнъыз.

1. *(Ким?)* экинджи сыныфта окъуй.
2. Коюмизде балабан ве дюльбер *(не?)* къурулды.
3. Багъчада *(нелер?)* шень отелер.
4. *(Кимлер?)* дерске ашыкъа.
5. Ремзие тахтада *(не?)* язды.

267-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Акълынынъзда тутып, дефтеринъизге язынъыз.

Дём-дём, дёмана,
Кадям манъа назлана.
Къаве пише, чай къайнай,
Оджакъларда от яна.

З. Аппазова

Шиирде къач муптеда ве къач хабер бар? Оларнынъ астыны сызынъыз.

268-мешгъулиет. Берильген схемаларгъа джумлелер уйдурьп язынъыз.

1. _____ = = = = .

2. _____ ~ ~ ~ ~ = = = = .

269-мешгъулиет. Икяени окъунъыз.

Къадыр ве къаргъа

Къадыр къушларны пек севе. О къафесте къаргъа къушуны бакъа.

Бу сене къыш къатты кельди. Этрафны къалын къар къаплады. Пенджеренден къарны корьген къаргъа къувангъанындан: „Къар-къар”, — деп къычырды. Къадыр урбаларыны кийди, омузына къаргъаны къондурды ве чанасыны алып, ёлгъа чыкъты.

Къадыр ве къаргъа баягъы вакъыт къар обалары устюнде шень ойнадылар.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Къадыр не севе?
 - а) копекни;
 - б) къушларны.
2. Огъланчыкъ къафесте насыл къушны бакъа?
 - а) къаргъаны;
 - б) торгъайны.
3. Къарны корьген къаргъа не япты?
 - а) къувангъанындан: „Къар-къар” — деп къычырды;
 - б) учып кетти.
4. Къадыр ве къаргъа баягъы вакъыт не яптылар?
 - а) къар обалары устюнде шень ойнадылар;
 - б) эвде отурдылар.

Къ арфинен башлангъан сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Тезайтымны тез айтмагъа огренинъиз:

Къара къаргъа къонды беяз къаргъа.

270-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

1. Эдемге тизеси чешит тюсте боя багъышлады.
2. Азбарда балалар къардан адам япалар.

3. Къуш ювалары олгъан ерге якъын барма.
 4. Озен боюнда койлер ве шеэрлер ерлешкен.

Къайд этильген сёзлернинъ устуне суалини язынъыз. Олар джумленинъ баш я да экинджи дередже азалары ола? Нумюне боюнджа анълатынъыз.

Н у м ю н е:

Ким? Тизеси. Бу — муптеда.

Тизеси не япты? Багъышлады. Бу — хабер.

Тизеси багъышлады — джумленинъ баш азалары.

271-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Акълынъызда тутуп, дефтеринъизге язынъыз.

Такъвимде бугунъ январь,
 Чевре-этраф ап-акъ къар.
 Тышта аяз, серт ава,
 Тосат-тосат къар ягъа.

3. Джавтобели

Даа насыл къыш айлары бар? Айтынъыз. Къайсы бири схемагъа келише?

Козенеклерге етишмеген арифлерни язып, **къ** арфинен башлангъан бир эджалы сёзлер тизинъыз.

къ	а	р
къ		
къ		
къ		
къ		

27 §. Джумледе сёзлернинь бири-биринен багъы

272-мешгъулиет. Джумлени дефтеринъизге язынъыз. Баш азаларынынъ астыны сызынъыз.

Талелелер байрамгъа азырланалар.

Бу джумледе сёзлер бири-биринен бойле багълангъан:

Талелелер (*не япалар?*) азырланалар;
азырланалар (*неге?*) байрамгъа.

Джумледе сёзлер бири-биринен манаджа багълана. Сёзлер арасындаки багъны суаль ярдымынен бельгилемек мумкюн.

273-мешгъулиет. Джумледеки сёзлерни бири-биринен догъру багъланъыз.

Н у м ю н е :

Битам къаве пиширди.мц

Битам (не япты?) пиширди;

пиширди (не?) къаве.

Мен къавени фильджанларгъа толдурдым.

Мен (*не яптым?*) ...;

толдурдым (*нени?*) ...;

толдурдым (*неге?*)

Битам къартбабамны софрагъа чагъырды.

Битам (*не япты?*) ...;

чагъырды (*кимни?*) ...;

чагъырды (*неге?*)

274-мешгулиет. Окъунъыз.

Кучью ель башланды. Сокъакъларда тоз котерильди. Кокни булутлар къапатты. Къуветли ягъмур ягъды.

Эр бир джумледе баш азаларны бельгиленъыз. Бири-биринен манаджа багълы олгъан сёзлерни язып алынъыз, суаллер къоюнъыз.

Нум юне: *Ель (не япты?) башланды; ель (насыл?) кучью.*

275-мешгулиет. Ресимге бакъып, суаллерге джевап беринъыз.

1. Ресимде кимлерни коресинъыз? Эр бир балагъа ад къоюнъыз.

2. Олар не япа?

3. Ерни ким кѡаза?
4. Чечеклерни ким сача?
5. Фискинен ким суvara?

Джевапларны дефтеринѡизге язынѡыз. Джумле-лерде баш ве экинджи дередже азаларынынъ астыны сызынѡыз.

276-мешѡулиет. Окѡунѡыз. Нокѡталар ерине келишкен сѡзлерни язынѡыз.

Нумюне: *Энвер (кимге?) достуна (не?) мектюп язды.*

1. Анам (кимге?) ... (не?) ... алды.
2. Мен (кимге?) ... (не?) ... багѡышладым.
3. Тюкянджы (кимге?) ... (не?) ... берди.

Нокѡталар ерине языладжакъ сѡзлер: *манѡа, отьмек, кѡардашыма, оюнджакъ, достума, китап.*

277-мешѡулиет. Окѡунѡыз. Джумле биткен ерде сесинѡизни алчакѡлатынѡыз.

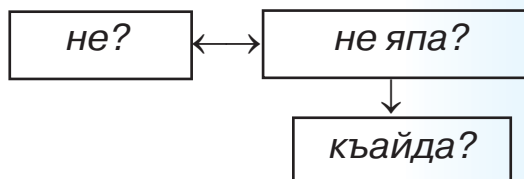
Баарь кельди Кунеш кѡыздыра Кѡушлар узакъ иллерден кѡайта Чѡльде отлар ешере Озенлер шувулдай.

Джумлелерни дефтеринѡизге язып алынѡыз. Джумлелернинъ сонѡуна нокѡта кѡюунѡыз. Муптеданы бир сызыкѡнен, хаберни эки сызыкѡнен кѡайд этинѡиз.

Берильген схема къайсы джумлеге келише?

278-мешгулиет. Метинни дефтеринъизге язып алынъыз.

не? не япаджакъ?

Нум ю не: *Тезден яз татили оладжакъ.*

Тезден яз татили оладжакъ. Яз татилинде мен Булгъанакъ коюне бараджам. Койде меним къартбабам ве къартанам яшай. Мен оларны пек севем. Олар манъа масаллар айта. Мен де олар киби масал айтмагъа огренеджем.

Джумлелерде баш азаларынынъ устьлерине суаллерини язынъыз.

Схемагъа келишкен джумлени тапынъыз.

_____ .

279-мешгулиет. Нокъталар ерине суаль къойып, келишкен сёзлерни язынъыз.

Нум ю не: *Ель (не япа?) эсе.*

Къушлар

Чечеклер

Кунеш

Денъиз

Ярдымджи сёзлер: *далгъалана, къыздыра, чивильдеше, ача.*

280-мешгулиет. Шиирни окъунъыз. Джумлелерде муптеда ве хаберни тапынъыз.

Кемане

Эмин алды кемане,
Анасы йырлай мане.
Эльмаз оюнгъа тюшти,
Эр кес бакъып кулюшти.

Э. Асанова

Дефтеринъизге кочюринъиз. Сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз. Тек индже созукъларнен кельген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

281-мешгулиет. Окъунъыз.

Берабер кулюшейик

— Къадыр, сен бугунь мектепке бармай-джакъсынъмы? — дей бабасы огълунунъ дерске кетмеге ашыкъмагъаныны корип.

— Ёкъ, — дей Къадыр.

— Не ичюн?

— Оджамыз тюневин: „Мектепке ярын бабанъ кельсин”, — деген эди.

Суаль джумлелерининъ сонъунда насыл ишарет къоюлгъан? Суаль джумлелери не бильдирелер?

282-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

Биз оджамызнен музейни зиярет эттик.
Украинанынъ энъ буюк озени — Днепр.
Къырымда тузлу сувлу голлер пек чокъ.
Кемириджи айванларнынъ чокъусы юваларда яшайлар.

Джумлелерни дефтеринъизге темиз ве дюльбер язып алынъыз. Буюк арифнен язылгъан сёзлер не бильдирелер?

28 §. Буюк арифнен язылгъан сёзлер

283-мешгулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Буюк арифнен язылгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

1. Зейнеп Аппазова балалар ичюн шиирлер язды.
2. Аметхан Султан джесюр учуджы эди.
3. Сабрие Эреджепова халкъымызнынъ севимли йырджысыдыр.

Ад ве сояадрлар буюк арифнен языла: *Ильяс Бахшыш*

284-мешгулиет. Дефтеринъизге язып алынъыз.

Асан Чергеев.
Джемилъ Кендже.
Нузет Умеров.

Сёзлерде буюк арифнинъ астыны сызынъыз.
Бу шаирлернинъ къайсы шиирлерини билесинъиз?
Сиз даа насыл бала шаирлерини билесинъиз?

285-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Бизим сыныфта **Алим** адлы огъланчыкъ окъуй.
Рефат Аппазов Москвада яшады. О — **алим**.
2. Къардашымнынъ адыны Эдие къойдыкъ.
Рустем достуна **эдие** алды.
3. Тюневин бизге Шемсие алам кельди.
Алам анама **шемсие** багъышлады.

Къайд этильген сёзлер не ичюн эки тюрлю язылгъан?
Оларнынъ маналарыны анылатынъыз.

286-мешгъулиет. Ресимлерге бакъып, суаллерге джевап беринъыз. Балаларгъа ад къоюнъыз.

Ким кемане чала?

Ким одун парлай?

Ким ресим япа?

Ким тавукъларгъа ем бере?

Джевапларны дефтеринъызге язынъыз. Джумлелерде муптеда ве хаберни тапып, астыны сызынъыз.

287-мешгъулиет. Суаллерге джевап беринъыз. Джевапларны дефтеринъызге язынъыз.

1. Бугунь дерсте ким яхшы джевап берди?
2. Достларынъызнынъ къайсы бири дюльбер яза?
3. Сыныфынъызда ким дюльбер ресим сыза?

288-мешгъулиет. Башта сыныфынъызда окъугъан огъланларнынъ, сонъ къызларнынъ адларыны язынъыз.

289-мешгъулиет. Джумлелерни толу язынъыз. Ким? суали-не джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Меним адым —

Сойадым —

Бабамнынъ ады —

Анамнынъ ады —

290-мешгъулиет. Берильген адларны окъунъыз. Бир сырагъа къызларнынъ адларыны, экинджи сырагъа исе огъланларнынъ адларыны язып алынъыз.

Февзи, Сабрие, Февзие, Сабри, Лютфие, Зекие, Лютфи, Зеки, Шевкъий, Мунир, Алие, Шефкъие, Мунире, Алим, Али, Алиме, Кериме, Керим.

291-мешгъулиет. Ресимлерде насыл айванларны коресинъыз? Оларнынъ адлары насыл арифнен язылгъан?

Бу — Акътабан.

Бу — Къашкъа.

Бу — Акъбаш.

Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Айван адлары буюк арифнен языла:
Акътабан (ат), Къашкъа (сыгъыр).

292-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Гульсум Сарабуз коюнде яшай. Къызчыкъ айванларны пек севе ве оларны бакъмагъа анасына ярдым эте.

Эписинден зияде Гульсум Каракъашны бегене. Къаракъаш балабан сыгъыр олса да, пек юваш.

Гульсум Къаракъаштан къоркъмай. Янына барып сыйпай, онъа от бере.

1. Гульсум къайда яшай?
2. Эписинден зияде Гульсум къайсы айванны бегене?
3. Къаракъаш насыл бир сыгъыр?
4. Учюнджи абзацта не акъкъында айтыла?

Буюк арифнен язылгъан сёзлерни язып алынъыз. Олар нени бильдирелер?

Мемлекет, шеэр, кой, сокъакъларнынъ адлары буюк арифнен языла: *Украина, Кефе, Коккозь кою, Авдет сокъагъы.*

293-мешгъулиет. Суаллерге эсасланып, озюньизнинъ ве къоранта азаларынъызнынъ догъгъан ери акъкъында бири-биринъизнен субетлешинъиз.

1. Сенинъ къартбабанъ къайда догъды?
2. Къартананъ къайда догъды?
3. Бабанъ къайда догъды?
4. Ананъ къайда догъды?
5. Сен озюнь къайда догъдынъ?
6. Шимди къайда яшайсынъыз?

294-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Биз **Къырымда** яшаймыз. Онынъ меркези **Акъмесджит** шеэридир. Къырымда **Кефе, Кезлев, Къарасувбазар, Джанкой, Керчь, Багъчасарай** шеэрлери де бар.

Бабам Багъчасарай янындаки **Теберти** коюнде, анам исе **Албатта** догъды.

Къайд этильген сёзлерни сатырдан сатыргъа насыл этип авуштырмакъ мумкюн? Дефтеринъизде язып косьтеринъиз.

295-мешгулиет. Насыл койлернинъ адларыны билесинъиз? Сизинъ шеэринъизде (коюнъизде) насыл сокъакълар бар? Оларнынъ адларыны дефтеринъизге язынъыз.

296-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Бельбек бою ... Дюльбер ерлер,
Этрафында эски койлер:
Фоти-Сала, Янджу, Албат ...
Мында зенгиндир табият.

И. Сейтабла

Буюк арифнен язылган сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз. Эски койлер насыл озен этрафында ерлешкен?

Дагъ, озен, денъизлернинъ адлары буюк арифнен языла: *Къарадагъ, Алма озени, Къара денъиз.*

297-мешгъулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Буюк арифнен язылгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

1. Язда Алушта, Ялта, Алупка шеэрлерине чокъ туристлер келе.

2. Исмаил Гаспринскийнинъ абидеси Салгъыр боу ерлешкен.

3. Мен Аювдагъ акъкъында меракълы эфсане билем.

4. Къардашым Таракъташ коюне битама барды.

298-мешгъулиет. Берильген сёзлернен джумлелер тизинъиз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Чатырдагъ, Коккозъ кою, Къарасувбазар шеэри, Къача озени.

Завод, фабрика, меджмуа ве газеталарнынъ адлары буюк арифнен языла ве тырначыкълар ичине алына: „Авдет” газетасы

299-мешгъулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Буюк арифнен язылгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

1. Меним агъам „Фотон” заводында чалышкъан эди.

2. Бабам эр вакъыт „Къырым” газетасыны окъуй.

3. Мен „Йылдыз” меджмуасында айванлар акъкъында шиирлер окъудым.

4. Рефат „Янъы дюнья” газетасына озю япкъан ресимни йиберди.

Сизинъ къорантанъыз насыл меджмуа ве газеталаргъа язылды?

300-мешгулиет. Мектюп зарфы устю язылувына дикъкъат этинъиз.

Меметова Арзы	
Аметхан Султан сокъагъы	
65-инджи эв	
Акъмесджит шеэри	
Къырым	
Украина	
97045	
	Исмаилова Лилягъа
	Гаспринский сокъагъы
	18-инджи эв
	Багъчасарай шеэри
	Къырым
	Украина
	93032

Сен не ерде яшайсынъ?
Озь адресинъни яз. Сёзлерде буюк арифнинъ астыны
сыз.

301-мешгулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз.

Ватансыз адам — йырсыз бульбуль.

Тувгъан еринъ — алтын бешик.

Эзберленъиз. Ватан акъкъында даа насыл аталар
сёзлерини билесинъиз, хатырланъыз.

302-мешгулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Асан Чергеев — балалар шаири. О, Къырымнынъ
Ачикеч коюнде дюньягъа келе.

Асан Чергеев айванлар акъкъында чокъ шиирлер

язды. „Хораз”, „Тавукъ”, „Кирпи” шиирлерини балалар севелер ве эзберден билелер.

Буюк арифнен язылган сёзлерни язып алынъыз. Не ичюн бу сёзлер буюк арифнен язылган? Даа насыл сёзлер буюк арифнен языла?

303-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Акъбаш

Бир кунь Керим мектептен къайта эди. Авасы сувукъ, къар ягъа. Этраф — бем-беяз. Эвине якъынлашкъанда, исар тюбюнде къара бир шей къыбырдагъаныны коръди. Якъынджа барып бакъса, кучелек экен.

Кучелек къара, башында исе беяз тамгъасы бар эди. О, сувукътан къалтырай эди.

Керим кучелекни къойнуна алып, эвине ашыкъты.

Огъланчыкъ кучелекнинъ адыны Акъбаш къойды. Кучелекке вакътында аш бере, кезмеге чыкъара.

Керим ве Акъбаш достлаштылар.

Догъру джевапны къайд эт.

1. Керим къайдан къайта эди?
 - а) шеэрден;
 - б) мектептен.
2. Керим эвине якъынлашкъанда, исар тюбюнде не коръди?
 - а) къара бир шей къыбырдагъаныны;
 - б) мышыкъны.
3. Кучелек насыл эди?
 - а) беяз;
 - б) къара, башында беяз тамгъасы бар эди.

4. Керим не япты?
 а) кучелекни кьойнуна алып, эвине ашыкьты;
 б) кучелекни исар тубюнде кьалдырды.
5. Огьлан кучелекке насыл ад кьойды?
 а) Акьбаш;
 б) Къарабаш.

Керим, Акьбаш сёзлери кьач арифтен ибарет? Бу арифлер насыл сеслерни косьтере?

304-мешгъулиет. Хайырлавны окьуньыз.

Сайгьылы аначыгьым!

Сизни догьган кунюньизнен
 джан-юректен хайырлайым! Сизге
 узун омюр, кьавий сагьлыкь, бахт
 ве кьуванч тилейим!

Огьлуньыз Эмир.

Ананьызгьа, кьартананьызгьа, аптенъизге ярдымджы
 сёзлерни кьулланып, хайырлав мектюплери язынъыз.

Ярдымджы сёзлер: *севимли, азиз,
 мераметли, сагьлыкь-селяметлик, шеньлик,
 муаббетлик, берекет, сабыр, Ораза байрамы,
 Кьурбан байрам.*

Ашагьыда берильген хайырлав шиирини эзберленъиз.

Джандан севген аначыгьым,
 Хайырлы яшлар олсун!
 Алла сизге сагьлыкь берсин,
 Бахтлы куньлер чокь олсун!

29 §. Ким? кимлер? не? нелер? суаллерине джевап берген сёзлер

305-мешгъулиет. Ресимлерге бакъып, суаллерге джевап беринъиз. Джевапларны дефтеринъизге язынъыз.

Бу ким? — Бу —

Бу ким? — Бу —

Бу ким? — Бу —

Бу ким? — Бу —

Инсанларны бильдирген сёзлер *ким? кимлер?*
суаллерине джевап бере

Меселя: *Адиле, ана, къуруджылар, талебелер.*

306-мешгулиет. Шиирни язып алынъыз. *Ким?* суалине джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Къорантамыз — буюк дегиль,
Эпси олып секиз джан:
Бабам, анам, агъам, аптем,
Айше, Фатма ве Гульджан.
Агъам — Асан, аптем — Гульназ,
Айше, Фатма — эгизлер.
Къорантада, эпси олып,
Алты баламыз бизлер.

Ш. Селим

Буюк арифнен язылгъан сёзлерде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз.

307-мешгулиет. Нокъталар ерине *ким?* суалине джевап берген сёзлерни язынъыз.

Машинаны (*ким?*) ... айдай.
Хасталарны (*ким?*) ... тедавийлей.
Кяинаткъа (*ким?*) ... уча.
Биналарны (*ким?*) ... къура.
Балыкъны (*ким?*) ... тута.
Дарени (*ким?*) ... чала.

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер: *эким, кяинатчы, балыкъчы, къуруджы, дареджи, айдавджы.*

308-мешгулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Къайд этильген сёзлернинъ устуне суалини язынъыз.

1. **Лютфие** балалар багъчасында чалыша.
2. **Лейля** пианино чала ве йырлай.

3. **Къартанам** чорап оре.

4. Эвимизге **мусафир** кельди, биз оны яхшы къаршылап алдыкъ.

Биринджи ве экинджи джумлелерде баш азаларыны тапып, астыны сызынъыз.

309-мешгъулиет. *Ким?* суалине джевап берген сёзлерни бир сырагъа, *кимлер?* суалине джевап берген сёзлерни исе экинджи сырагъа язынъыз.

Нумюне :	<i>Ким?</i>	<i>Кимлер?</i>
	<i>бала</i>	<i>балалар</i>

Къыз, торун, къызлар, артист, торунлар, артистлер, йырджы, оюнджылар, йырджылар, оюнджы.

Сёзлерни эджаларгъа болип окъунъыз. Эджалар насыл созукъ сеслернен кельгенине диккъъат этинъиз.

310-мешгъулиет. Джумлелерни язынъыз. *Ким?* суалине джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Зеэрли мантарлар инсан ичюн пек хавфлы.
Гульсум къаранфиль чечеклерини пек севе.
Багъджы Абдулджелиль агъа бизге бир сепет юзюм берди.

Фазиле къокъласына дюльбер антер тикти.

Биринджи джумленинъ схемасыны япынъыз. Бу джумледе сёзлер насыл арифлернен башлана? Бу арифлер насыл сеслерни косътере?

311-мешгъулиет. Ресимлердеки айванларнынъ адларыны язынъыз.

1. Бу не? — Бу —

2. Бу не? — Бу —

3. Бу не? — Бу —

4. Бу не? — Бу —

Айванларны ве шейлерни бильдирген сёзлер не? нелер? суаллерине джевап бере.

Месея: турна, мышыкълар, къалем.

312-мешгъулиет. Берильген сёзлерни эки сырагъа язынъыз.

Н у м ю н е: *Къушлар*

Айванлар

турна

деве

...

...

Эчки, теке, чагъала, ат, миявкъуш, къартал, аюв, кыргый, зурафе, кукуккъуш, лейлек, маймун, къаплан.

313-мешгъулиет. Ресимлерге бакъынъыз.

Эмек дерслеринде къулланылгъан иш алетлери:

Иш алетлерининъ адларыны дефтеринъизге язынъыз.
Индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

314-мешгъулиет. *Не? нелер?* суаллерине джевап берген сёзлерни эки сырагъа язынъыз.

Н у м ю н е:

Не?
дерслик

Нелер?
ралелер

...

...

Ралелер, дерслик, къалем, къапу, пенджерелер, арсланлар, бор, торгъайлар, ягъмур, балкъуртлар, пычкъы, мердивен.

315-мешгулиет. Шиирни окъунъыз. Серлева
къоюнъыз.

Чёллер даа ешермеди,
Ешермеди **багъча-багъ**,
Юкъусындан котерильди,
Баш саллады **акъбардакъ**.

— Эрте баарь муждесим мен,
Кокюсинъе ал да такъ,
Фералансын мени корьген! —
Деди манъа акъбардакъ.

Р. Халид

Метинден акъбардакънынъ сёзлерини тапып,
ифадели окъунъыз. Акъбардакъ къайсы мевсимнинъ
муждеси? Экинджи дёртлюкни дефтеринъизге язып
алынъыз.

*мужде — бахшыш — эдие
фераланмакъ — къуванмакъ — севинмек
къарап турмакъ — бакъып турмакъ
шифалы — файдалы*

316-мешгулиет. Тапмаджаны окъунъыз. *Не?* суалине
джевап берген сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.
Оларнынъ схемасыны япынъыз.

**Гуль, чечеклер северим,
Олардан бал эмерим.
Къарап турмай, ишлейим,
Бирев тийсе, тишлейим.**

Сувукътан къркъам бираз,
Бал топлайым баарь-яз.
Балалар, балым — шифалы,
Ашамасы — сефалы.

317-мешгъулиет. *Ким? не?* суаллерине джевап берген сѣзлерни эки сырагъа нумюне боюнджа язып алынъыз.

Нумюне:	<i>Ким?</i>	<i>Не?</i>
	<i>Айдер</i>	<i>къабакъ</i>

Къабакъ, Айдер, эгев, ашчы, хамси, кесертки, агъа, озен, ишчи, къозу, фесильген, рессам, Фазиле, тюкян, къаплыбакъа, кельпеден, сюзгюч, языджы.

318-мешгъулиет. Шиирни ифадели окъунъыз. Нида джумлелерини тапынъыз.

Ягъмур

Сабадан ягъмур ягъа,
Не къадар тазе ава!
„Мен ягъам”, — десе, ягъсын,
Арыкълар сувгъа толсун.
Осер ешилъ когетлер,
Чечек ачар тереклер!
Купелер такъар кираз...
Мен де осерим бираз.

Н. Умеров

Бу шиирде насыл йыл мевсими акъкъында айтыла? *Не? нелер?* суаллерине джевап берген сѣзлерни язып алынъыз. Схемагъа келишкен сѣзни тапынъыз.

—	○	—	○	—
---	---	---	---	---

319-мешгулиет.

Иш алетлери

Бостанда чалышмакъ ичюн, бойле алетлер керек: чапа, тырнавуч, лескер, фиски, къопкъа.

Бу сёзлернен джумлелер тизинъиз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

320-мешгулиет. Окъунъыз.

Базарэртеси, къыш, чаршембе, кузь, джума, базар, баарь, салы, яз, джумаакъшамы, джумаэртеси.

Бир сырагъа йыл мевсимлерини, экинджи сырагъа исе афта куньлерини язып алынъыз. *Чаршембе, джумаакъшамы* сёзлерининъ схемаларыны япынъыз.

321-мешгулиет. Берильген сёзлерни солдан сагъгъа, сагъдан солгъа окъунъыз.

Тот, кок, сес, ана, ала, ада, агъа, кепек, керек.

Сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз.
Кок, кепек сёзлеринде **о**, **е** арифлери насыл сеслерни ифаделей? Анълатынъыз.

322-мешгъулиет. Тапмаджаны дефтеринъизге язып алынъыз. Индже созукъларнынъ астыны сызынъыз.

Беш арифли бир сёздир,
Ашалгъан шей адыдыр.
Онълу-соллу окъулыр,
Кене айны манадыр.

323-мешгъулиет. Окъунъыз.

Бир кунъ биз денъизге бардыкъ. Денъиз пек далгъа-лы эди. Мен къармакънынъ йипини къолума сардым, оны сувгъа аттым. Оны бир шей силькмеге башлады. Мен къармакъны сувдан чыкъардым. Къармакъкъа бир балычыкъ илишкен эди.

Метинге серлева къоюнъыз. Биринджи джумлени дефтеринъизге язып алынъыз. Баш ве экинджи дередже азаларынынъ астыны сызынъыз.

324-мешгъулиет. Тапмаджаны язып алынъыз. *Ким?* суалине джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Бир къартбаба, эки баба,
Эки бала ве бир торун.
Эписи къач адам олур?

Ресимге бакъып, тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз. Тапмаджаны эзберленъиз.

325-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз. Не ичюн бу сёзлер эки сырагъа язылгъан?

зурна — зурнаджы ... — балыкъчы
чалгъы — чалгъыджы орман — ...

Сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

326-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз.

Оюн	оюнджы
аякъкъап	аякъкъапчы
багъча	багъчаджы
геми	гемиджи
чалгъы	чалгъыджы

Дефтеринъизге язып алынъыз. Сёзлернинъ янына суаллерини язынъыз. *Ким?* суалине джевап берген сёзлер нени бильдире?

327-мешгъулиет. Берильген сёзлерни нумюне боюнджа язынъыз. Экинджи сырадаки сёзлер нени бильдире?

<i>Не?</i> <i>Нелер?</i>	<i>Не?</i> <i>Нелер?</i>
козь — козьлер	нар — нарлар
алет —	топ —
из —	чувал —
адет —	туруп —
тепси —	савут —

328-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

1. Мен ресим сызмагъа севем.
2. Осман дагъда сыгъын коръди.
3. Тильки уфакъ айванларны авлай.
4. Джума куню Кебир джамиде адам чокъ ола.

Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз.

329-мешгъулиет. Бош козенеклерге келишкен арифлерни язынъыз.

Ким?

А		и	м
---	--	---	---

А		и	з	е
---	--	---	---	---

Не?

т	а		а	къ
---	---	--	---	----

	а	м	ы	р
--	---	---	---	---

330-мешгъулиет. Тапмаджаны окъунъыз.

Отларда аш къыдырам,
Тикенден меним урбам.
Джыярым мантар, амма
Мени къолунъа алма.

Э. Усеин

Не? суалине джевап берген сёзлерни язып алынъыз. Тапмаджанынъ джевабыны тапып, ресимини япынъыз.

331-мешгъулиет. Берильген сёзлерни эки сырагъа нумюне боюнджа язып алынъыз.

Нумюне: *Аз* *Чокъ*
 алма *алмалар*

Алма, йылдызлар, балкъурт, чанталар, алмалар, балкъуртлар, эким, йылдыз, экимлер, кобелек, чанта, кобелеклер.

Не? нелер? суалине джевап берген сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Алма сёзюнинъ эр бир арфине учер сёз язынъыз.

Нумюне: А Л М А
 аз *лугъат* *мейва* *армут*

30 §. Не япа? не япалар? киби суаллерге джевап берген сёзлер

332-мешгъулиет. Суаллерге бир сёзнен джевап беринъиз.

Не япа?

Не япалар?

Иш-арекетни бильдирген сёзлер *не япа?*
не япалар? киби суаллерге джевап бере.

Месея: *йырлай, динълейлер.*

333-мешгъулиет. Джумлелерни язып алынъыз. Къайд этильген сёзлерге суаль беринъыз.

Оджамыз бизге дерслерде ресим япмакънынъ сырларыны **огрете**.

Биз ресим дерслерини пек **бегенемиз**.

Азбарда балаларнынъ шаматасы **эшитильди**.

Эльдар достларынен шеэрге **бараджакъ**.

334-мешгъулиет. Джедвельдеки суаллерни ве сёзлерни окъунъыз.

<i>Не япа?</i>	<i>Не япты?</i>	<i>Не япаджакъ?</i>
яза окъуй келе кете ювуна оре	язды окъуды кельди кетти ювунды орьди	язаджакъ окъуйджакъ келеджек кетеджек ювунаджакъ ореджек

Дефтеринъызге язып алынъыз.

Эки сёзнен джумлелер уйдуринъыз.

335-мешгъулиет. Сёзлерни суаллерине коре учь сырагъа язып алынъыз.

Не япа?

...

Не япты?

...

Не япаджакъ?

...

Суварды, къаза, бараджакъ, сая, тикти, чалыша, эзберледи, раатланаджакъ, секирди, чивильдей, раатлана, чапа, ичеджек, тикеджек, басты, басаджакъ.

336-мешгулиет. Тапмаджаларны дефтеринъизге язып алынъыз. Къайд этильген сёзлернинъ устюне суаллерини къоюнъыз.

Дагъгъа **барса, къутура,**
Эвге **кельсе, отура.**

Бир ерде атеш **яна,**
Бутюн дюнъяны **къыздыра.**

Аягъы ёкъ — **къача,**
Къанаты ёкъ — **уча.**

337-мешгулиет. Окъунъыз.

Ресим, сызаджакъ, араба, учты, от, къурута, боялай, такъвим, тюшюнди.

Иш-арекетни бильдирген сёзлерни тапып, эджаларгъа болип язынъыз. Эджалар насыл созукъ сеслернен келе? Олар къалын я да индже окъула? Аньлатынъыз.

338-мешгулиет. Сёзлерни нумюне боюнджа язынъыз.

Н у м ю н е: Коре — корелер чапа — чапалар

куле — ...

сычрай — ...

оре — ...

асрай — ...

эшите — ...

нагъышлай — ...

буклей — ...

сача — ...

Биринджи сырадаки сёзлер насыл созукъларнен келе? Олар насыл окъула?

Куле, нагъышлай сёзлеринен джумлелер уйдурып язынъыз.

339-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

не? не япа?

Бизим койден **озен кече**. Язда онынъ **суву эксиле**. Ичинде **гольчиклер асыл ола**. **Папийлер** бу гольчиклерде **ялдайлар**. **Олар** башларыны сувнынъ астына **далдыралар**. Андан бир шейлер тапып ашайлар. Тойгъан сонъ, озен кенарына чыкъып яталар.

Дефтеринъызге язып алынъыз. Къайд этильген сёзлернинъ устуне суалини язынъыз. Схемагъа келишкен джумлени бельгиленъыз.

_____ .

340-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъызге язып алынъыз. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни къоюнъыз.

Оджамыз бизге ёл къаиделерини

Биз мектеп багъчасына

Коюмизде Дервиза байрамы

Дагъда къызылчыкъ, фындыкъ

Теректе къушлар шень

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер:

бардыкъ, чивильдеше, пишти, анълатты, олды.

341-мешгулиет. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

1. Чалгъыджы (не япа?)... .
2. Ашчы (не япты?)... .
3. Эким (не япаджакъ?)... .
4. Оюнджы (не япа?)... .
5. Йырджы (не япты?)... .
6. Уста (не япаджакъ?)... .

Нокъталар ерине языладжакъ сёзлер:
пиширди, тедавийлейджек, ойнай, тамирлейджек,
йырлады, чала.

342-мешгулиет. Тезайтымны окъунъыз. Тез айтмагъа огренинъыз.

Теке **севе** маматеке.
Эгер тапса, ашап **кете**.

Тезайтымны дефтеринъызге язып алынъыз. Къайд этильген сёзлер нени бильдире? Олар насыл суальге джевап бере?

343-мешгулиет. Суаллерге эасланып, кунь тертибинъыз акъкъында бири-биринъызнен субетлешинъыз.

1. Сен саба не вакъыт уянасынъ?
2. Башта не япасынъ?

3. Мектепке не вакъыт кетесинъ?
4. Мектепте не япасынъ?
5. Мектептен не вакъыт къайтып келесинъ?
6. Мектептен кельген сонъ не япасынъ?

344-мешгъулиет. Берильген сёзлерден джумлелер тизинъыз.

Кобете, бугунъ, пиширеджек, анам; онъа, ярдым, этем, мен; хамыр, анам, басты; къыйманы, мен, чектим, сонъ, догърадым, согъан; бабам, келеджек, тезден иштен; кобете, ашайджакъмыз, эпимиз.

хамыр

Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз. Иш-арекетни бильдирген сёзлернинъ астыны сызынъыз. Олар джумледе насыл сёзлернен багъланып келе? Айтынъыз.

345-мешгъулиет. Окъунъыз.

КЪЫЗЫЛЧЫКЪ

Къырымнынъ дагъларында пек чокъ къызылчыкъ осе. Эрте бааръде къызылчыкълар сары чечеклернен ортыле. Балкъуртлар бал топрамакъ ичюн шу ерге ашыкъалар.

Къызылчыкъ чешит топракъта осе, лякин киречли топракъны севе. Пытакъларынынъ юксекиги дёрт метрге бара.

Къызылчыкъ пек эрте чечек ачса да, емишлери тек кузьде пише.

1. Къырымнынъ дагъларында не осе?
2. Эрте бааръде къызылчыкълар не япа?
3. Къызылчыкъ насыл топракъны севе?
4. Къызылчыкънынъ емишлери не вакъыт пише?

Бу метинде кѳач абзац бар? Экинджи абзацны тапып окъунъыз. Бу абзацта не акъкъында айтыла? Дефтеринъызге язып алынъыз.

346-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Баарѳе кунъ сайын эп сѳджакъ ола. Осюмликлер кыш юкъусындан уяналар. Былтырки япракъларнынъ арасындан акъбардакълар, мелешелер тюртип чыкъалар. Олар этрафкъа кѳокъу сачалар.

Дефтеринъызге язып алынъыз. Экинджи джумледе баш ве экинджи дередже азаларыны къайд этинъиз.

343-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз.

Кунеш шавлелер сача,
Багъчалар чечек ача,
Ешиллене байырлар,
Янърай берсин шень йырлар!

янърамакъ

Вызылдаша балкъуртлар,
Учушалар шень къушлар,
Къайда бакъсанъ — гузеллик,
Йырлап-йырлап кезейик!

С. Усеинов

Муэллиф шиирде насыл йыл мевсимини тасвирлей? Метинден башта предметни бильдирген сѳзлерни, сонъ исе иш-арекетни бильдирген сѳзлерни тапып, дефтеринъызге язынъыз.

348-мешгулиет. Ресимге бакъынъыз.

Суаллерге эсасланып, икяе язынъыз.

1. Ресимде не тасвирленген?
2. Адамлар не ерде топлангъанлар?
3. Олар насыл кийинген?
4. Софра башында отургъанлар не япа?
5. Мейданчыкъта кимлер куреше?
6. Адамлар нени сейир этелер?

349-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Хыдырлез

Майыс айында Къырымда Хыдырлез байрамы къайд этиле.

Эвель-эзельден халкъымыз Хыдырлез байрамыны меракълы ве шень **кечире**. Байрамда чалгъыджылар, йырджылар ве оюнджылар озь усталыгъыны **косътерелер**. Мейданда пельванлар **курешелер**.

Хыдырлез куню джемаат софралар доната. Эв бикелери байрамгъа къатлама, кобете, чиберек, тава-локъум, янтыкъ ве башкъа емеклерни пиширелер. Байрам дуасындан сонъ адамлар бири-бирини озь софра-сына **чагъыралар**. Адетимиз ойле!

1. Хыдырлез байрамы не вакъыт къайд этиле?
2. Халкъымыз Хыдырлез байрамыны насыл кечире?
3. Чалгъыджылар, йырджылар ве оюнджылар не япалар?
4. Мейданда кимлер куреше?
5. Эв бикелери байрамгъа не пиширелер?
6. Адамлар байрам дуасындан сонъ не япалар?

Къайд этильген сёзлерге суаль берип, дефтеринъизге язып алынъыз.

Сиз яшагъан ерде Хыдырлез байрамы насыл кече? Икяе этинъиз.

350-мешгулиет. Суаллерге эсасланып, „Баарь кельди” мевзусында икяе язынъыз.

1. Баарь мевсими не вакъыт келе?
2. Ава насыл ола? Кунеш не япа?
3. Баарьде насыл чечеклер ача?
4. Тереклер ве осюмликлерге не ола?
5. Къушлар къайдан къайтып келелер?

31 §. Насыл? суалине джевап берген сёзлер

351-мешгъулиет. Тапмаджаларны окъунъыз. Къайд этильген сёзлерге суаль беринъыз.

1. Эр кунь саба кунешке бакъар,
Къара, сары ильван такъар.
(Кунъайлан)
2. Таш киби **къатты**,
Бал киби **татлы**.
(Топач шекер)
3. **Тос-томалакъ** таш,
Ичи толу аш.
(Джевиз)

кунъайлан

352-мешгъулиет. Суаллерге джевап беринъыз. Джевапларны дефтеринъызге язынъыз.

Къавун (насыл?) ...,

Джилек (насыл?) ...,

Къарпыз (насыл?) ...,

Ярдымджы сёзлер: *къырмызы, ёлакълы, ешилъ, татлы, узун, тёгерек.*

Предметлернинъ аляметини бильдирген сёзлер *насыл?* суалине джевап бере.

Месея: *сары, къалын, юваш.*

353-мешгъулиет. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

1. ... ёл,
... антер;

узун — къыскъа

2. ... штан,
... кольмек;

къара — беяз

3. ... аш,
... ава;

сыджакъ — сувукъ

4. ... юзюм,
... бибер;

татлы — аджджы

5. ... дагъ,
... эв.

юксек — алчакъ

354-мешгъулиет. *Насыл?* суалине джевап берген сёзлерни тюшюнип язынъыз.

Н у м ю н е: *комюр (насыл?) къара, къатты;*

Нар (*насыл?*) ..., ...;
терек (*насыл?*) ..., ...;
хыяр (*нысыл?*) ..., ...;
деньиз (*насыл?*) ..., ...;

шекер (*насыл?*) ..., ...;
чипче (*насыл?*) ..., ...;
акъкъуш (*насыл?*) ..., ...

355-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Сеят

Бугунь ачыкъ ве кунешли кунь. Мемет саба эрте уянды. Янъы урбаларыны кийди. Огъланчыкъ бабасынен узакъ койге кетеджек. Койде онынъ къартбаба ве къартанасы яшай.

Саба емегинден сонъ бабасынен Мемет машинагъа отурып, ёлгъа чыкътылар. Ёл бою Кефе шеэринде токътадылар. Мемет денъиз ялысында сувда ялдагъан без акъкъушларны сейир этти. Оларгъа ем берди.

Бираз раатлангъан сонъ, Мемет бабасынен ёлуны девам эттилер.

1. Мемет не вакъыт уянды?
2. Огъланчыкъ бабасынен къайда кетеджек?
3. Олар къайсы шеэрде токътадылар?
4. Мемет денъиз ялысында насыл къушларны сейир этти?
5. Олар не япкъан сонъ ёлуны девам эттилер?

Метинден *насыл?* суалине джевап берген сёзлерни тапып, дефтеринъизге язынъыз.

356-мешгулиет. Маналары къарама-къаршы олгъан сёзлерни окъунъыз. Бу сёзлерге *не?* суалине джевап берген уйгъун сёзлер тапынъыз.

агъыр — енгиль

къалын — индже

къатты — йымшакъ

ири — уфакъ

Дефтеринъизге нумюне боюнджа язынъыз.

Нумюне: Агъыр (*не?*) иш — енгиль (*не?*) вазифе.

357-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

Кокте тегерек ай кезмекте.

Язда сыджакъ ель эсе.

Анам битама юнь шал алды.

Азбарымызда сары ве къырмызы чечеклер ачты.

Не? суалине джевап берген сёзлернинъ астыны бир сызыкънен, *насыл?* суалине джевап берген сёзлернинъ астыны исе далгъалы сызыкънен сызынъыз.

Учюнджи джумленинъ схемасыны япынъыз.

358-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Концерт

Тюневин мектебимизде концерт олды. Концертке ана-бабалар, мусафирлер давет этильди.

Талебелер „Хош кельдинъиз!“, „Мерабанъыз, достлар!“ шиарларыны язып, диваргъа астылар. Сананынъ бир кошеси миндерлер ве къонанен донатылды. Къонанынъ устюне миллий емеклер ве дюльбер гуллер къоюлды. Биз халкъ йырларыны ве оюнларыны авесликнен иджра эттик.

Концертке кельген мусафирлер де бизнен берабер ойнады ве шеньлендилер.

Метинде насыл незакетли ибарелер бар? Оларны дефтеринъизге язынъыз.

Ашагъыда берильген сёзлерде созукълар насыл сеслерни ифаделегенини язып косътеринъиз.

[и] [и]

Миллий, емеклер, дюльбер, гуллер.

359-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Сары, къызыл ве беяз

Гуллер ичинде чапам.

Сары, къызыл ве беяз

Дюльбер кобелек тапам.

Анам, чапып пешимден:

— Токъта, гульге энсин, — дей.

Токътасам, тутып элимден:

— Кобелегим сенсинъ, — дей.

Ш. Селим

Къайд этильген сёзлер насыл суаллерге джевап бере?

Нокъталар ерине шиирден келишкен сёзлерни тапып, эджаларгъа болип язынъыз.

1. Гуллер (*насыл?*) ..., ...,

2. Кобелек (*насыл?*) ..., ...,

360-мешгулиет. Аталар сёзлерини дефтеринъизге язынъыз. *Насыл?* суалине джевап берген сёзлерни далгъалы сызыкънен къайд этинъиз.

Энъ яхшы дост китаптыр,
Энъ яхшы зенгинлик бильгидир.

Татлы сёз балдан татлы.

Бу аталар сёзлери не акъкъында? Маналарыны анылатынъыз.

Аталар сёзлерини эзберленъиз.

къызыл — къырмызы
зенгинлик — байлыкъ
энмек — тюшюнмек

361-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Яз йыры

Ах, не гузель! Къызды джошып,
Яз кельген сонъ авалар.
Кийди ешилъ урбасыны
Багъ-багъча эм тарлалар.

Ах, не гузель! Гузель язда
Багъчаларда кезинмек.
Сыгъырчыкълар, чочамийлер
Шень йырыны динълемек.

И. Бахшыш

Биринджи дёртлюкни дефтеринъызге язып алынъыз.
Не? не япты? суаллерине джевап берген сёзлернинъ
астыны сызынъыз.

32 §. Сёзнинъ тамыры. Тамырдаш сёзлер

362-мешгулиет. Окъунъыз. Берильген сёзлернинъ умумий
къысымларыны тапынъыз. Оларны бойле ишаретнен
бельгиленъыз.

Н у м ю н е: дост — достлукъ — достлашмакъ

кой — койлю — койдеш

туз — тузлу — тузлукъ

иш — ишчи — ишкир

сют — сютлюк — сютлю

шекер — шекерлик — шекерли

Бу сёзлер манаджа бири-бирине якъынмы?

Манаджа якъын бир сой сёзлернинъ умумий къысмы ола:

къум — къумлукъ — къумлу.

Сёзлернинъ умумий къысмына *тамыр* дейлер. Тамыры бир олгъан сёзлерге *тамырдаш сёзлер* дейлер. Тамыр бойле ишаретнен бельгилене.

363-мешгъулиет. Окъунъыз. Тамырдаш сёзлерни нумюне боюнджа язып алынъыз.

Н у м ю н е: *шеэр* — *шеэрли*

Шеэр, яз, къаймакъ, шеэрли, йырджы, язлыкъ, йыр, къаймакълы, ашчы, багъджы йырламакъ, аш, багъ.

364-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Адамларгъа яшамакъ ичюн ава ве сув керек. Осюмликлер сувсузлыкътан къурур, сарарыр. Адамлар ве айванлар сувсуз яшап оламаз.

Микробларнынъ чокъусы сувларда яшай, онынъ ичюн озен ве къюю сувларыны къайнатып ичмек керек. Сув къайнагъанда, микроблар оле.

Сув олмаса, не олур? Не ичюн озен ве къюю сувларыны къайнатып ичмек керек?

Метинден сув сёзюне тамырдаш сёзлерни тапып, дефтеринъизге язынъыз ве тамырыны бельгиленъиз.

365-мешгъулиет. Сув акъкъында тапмаджаны дефтеринъизге язынъыз.

Иши чокъ — джаны ёкъ.

Иш, джан сёзлерине тамырдаш сёзлерни тапып язынъыз. Умумий кысымларыны бельгиленъиз.

366-мешгулиет. Ашагыдаки сёзлерге *насыл?* суалине джевап берген тамырдаш сёзлерни язынъыз.

Н у м ю н е : *кунеш* — *кунешли (насыл?)*

Булут —
ягъмур —
эт —
ягъ —
бакъла —

Эки сёзнен джумлелер уйдуринъыз.

367-мешгулиет. Масал парчасыны роллерге болип, ифадели окъунъыз.

Чегертки **тавукъкъа** бара:

— Джаным тавукъ, козюм тавукъ, бир чипчечик бер.

— Чипче санъа неге керек?

— **Чипчени къаргъагъа** береджегим, къаргъа фындыкъ хырсыз-ламайджакъ, шунунъ ичюн терек манъа бир фындыкъ береджек, **фындыкъны** мен домузгъа береджегим, домуз манъа бир къыл береджек, о къылнен богъуляяткъан къырмыскъаны къуртараджагъым.

— Мен ачым, — дей тавукъ, — манъа ем кетир де, чипче алырсынъ.

Къайд этильген сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз, тамырны къайд этинъиз.

368-мешгъулиет. Берильген сѣзлерге тамырдаш сѣзлерни тапып, нумюне боюнджа язынъыз.

Н у м ю н е: ёлакъ — ёлакълы

Далгъа, байыр, къурт, акъыл, бакъла, зынджыр, ачув, дагъ, къартоп.

Эки сѣзнен джумлелер уйдуринъыз. Бу джумлелерде баш азаларыны къайд этинъиз.

369-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Акълынъызда тутып, дефтеринъызге язынъыз.

Бу — меним **китапханем**,
Китапларны пек севем.
Къолумдан китап тюшмез,
Китапсыз бир кунь кечмез.

С. Усеинов

Къайд этильген сѣзлернинъ умумий къысмыны бельгиленъиз.

370-мешгъулиет. Окъунъыз.

Коюмизнинъ четинде балабан **багъча** бар. Багъчада чешит тюрлю мейва тереклери **осе**: алма, шефтали, кираз, эрик, армут.

Бугунь биз алма **джыйдыкъ**. Алмалар кунеш шавлелери тюбюнде йылтырай. Олар чешит ренктерлер: **сары, ал, беяз, ешилъ**. Алмаларны бирер-бирер узип, къутуларгъа ерлештирдик.

Бу метинде не акъкъында айтыла?
Къайд этильген сѣзлер насыл суаллерге джевап бере?
Олар нени бильдире?
Кой, кунеш сѣзлерине тамырдаш сѣзлер тюшюнип тапынъыз. Оларны дефтеринъызге язынъыз.
Бу схемагъа къайсы джумле келише?

_____ .

371-мешгулиет. Окъунъыз.

Окъувны севген — **окъур**, сонъундан гульдай къокъур.

Окъувсыз бильги ёкъ, **бильгисиз** кунюнь ёкъ.

Аталар сёзлерининъ манасыны анълатынъыз.
Дефтеринъызге язынъыз. Къайд этильген сёзлерде тамырны къайд этинъиз.

372-мешгулиет. Тапмаджаны окъунъыз.

Къол тийдирмей, балтасыз
Гузель эвчик къурулгъан.
Устю ачыкъ, амма озю
Куньдогъушкъа бурулгъан.
(*Къуш ювасы*)

куньдогъуш

Тапмаджанынъ джевабынынъ ресимини япынъыз.

373-мешгулиет. Метинни ифадели окъунъыз. Муэллиф кимлерге мураджаат эте?

Азбаргъа чыкъып, этрафынъызгъа бир назар ташланъыз.

Бу чёллер, бу дагълар, бу денъиз ве озенлер, багълар, багъчалар — эписи сизинъки!

Ай, йылдызлар, кунеш — сизинъки!

Ватан — сизинъки! Къырым — сизинъки!

Энъ гузель, энъ дюльбер чечеклери, гуллери исе — сизлерсинъиз, балалар.

Ю. Къандым

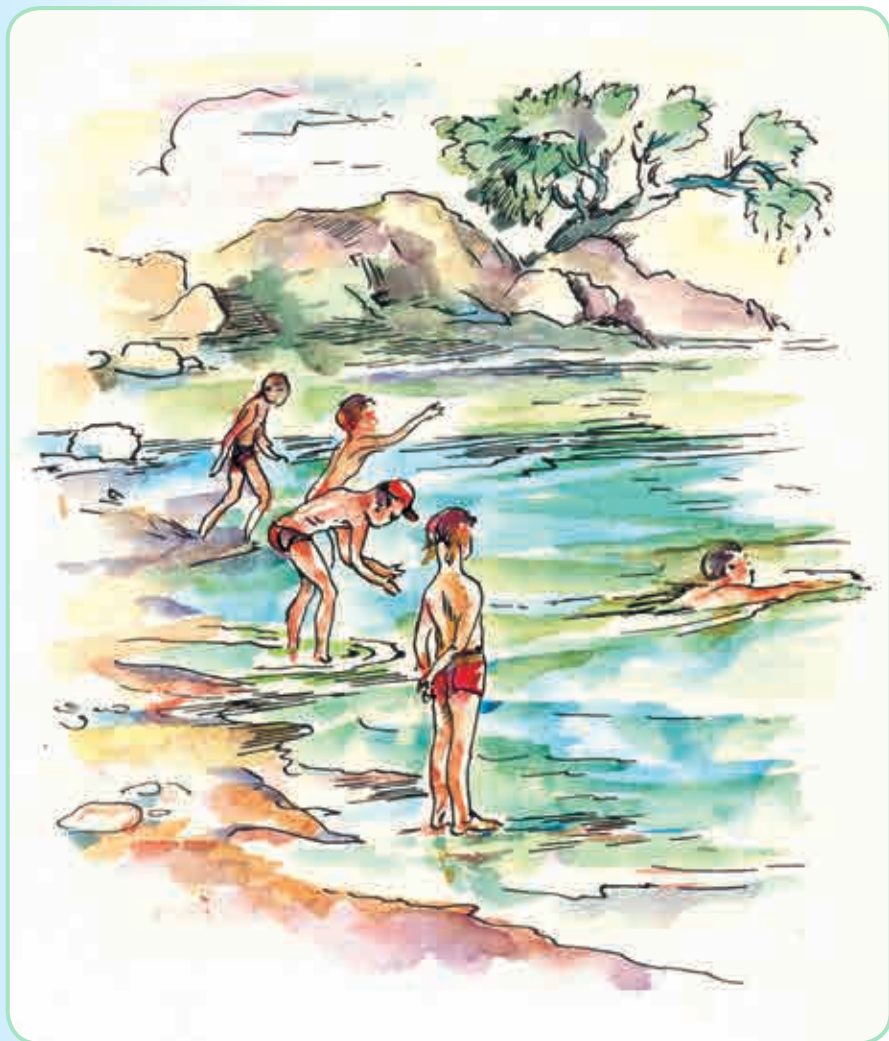

Нида джумлелерини дефтеринъызге язып алынъыз. Оларда насыл дуйгъулар ифаделенген? Айтынъыз.

назар ташламакъ — бакъмакъ
юрт — ватан — дияр — иль

374-мешгъулиет. Ресимге бакъып, икяе тизинъиз. Икяени дефтеринъизге язынъыз. Ресимге серлева къоюнъыз.

375-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз. Дефтеринъизге язынъыз. Бир эджалы сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Яз кунълери насыл яхшы,
Ойнай-ойнай безмейсинъ,
Учь ай татиль бир кунъ киби,
Кечкенини сезмейсинъ.

А. Велиев

ОКЪУВ ИЧЮН МЕТИНЛЕР

Аджайип голь

Къарабий яйланынь этеклеринде дюльбер бир койчик ерлешкен. Онынъ ады — Суин-Аджы. Бу койчик ем-ешиль багъчалар ичинде комюльген. Онынъ этрафлары къарлы-байырлыдыр.

Койнинъ кенарында яш багъчанынь артында исе, аджайип голь бар. Гольнинъ этрафында кестане, сельби, къавакъ, джеviz тереклери гурьлеп осьмекте. Бу ерлерде дервиза, куреш, чешит эгленджелер отькериле. Яз-къыш гольге акъып тургъан озенчик гольнинъ сувуны эксилътмей. Сыджакъ яз айларында балалар гольге ашыкъалар. Гольнинъ темиз ве шеффаф сувларында ялдамакъ олар ичюн бахт, къуванч ве сефадыр.

Суин-Аджыгъа кельген мусафирлер бу гольни мытлакъа зиярет этелер. Бу ернинъ серин авасынен тоя-тоя нефес алалар ве рухланып къайталар.

И. Эмировдан

1. Къарабий яйланынь этеклеринде насыл бир койчик ерлешкен? Онынъ ады не?
2. Койнинъ кенарында не бар?
3. Гольнинъ этрафында нелер осе?
4. Сыджакъ яз айларында балалар къайда ашыкъалар?
5. Суин-Аджыгъа кельген мусафирлер нени зиярет этелер?

шеффаф — тыныкъ
зиярет этмек — бармакъ
серин — салкъын

Кумес кѳушлары

Азбарымызда балабан аран бар. Аран ичиндеки кумеслерде тавукѳлар, хоразлар, кокѳшлер, папийлер ве гогерджинлер яшайлар.

Кѳартбабам балалыгъындан кѳушларнен меракѳлана ве оларны севе экен. О, кѳушларны эр вакѳыт бала киби бакѳа, ашата. Кумес кѳушлары бизге йымырта кѳозлайлар, чипче чыкѳаралар. Хоразлар исе саба эрте бизни саат ерине уянталар.

Ишкир кѳартбабам эр йыл тавукѳларнынѳ ве кокѳшлернинѳ тѳбюне йымырта кѳоя. Олар чипче чыкѳаралар.

Бизим кокѳш пек сабырлы ве кучѳлю кѳуштыр. О бизим арандаки бутюн кѳушларгѳа баш олып юре.

1. Кумеслерде насыл кѳушлар яшай?
2. Кѳартбаба кѳушларны насыл бакѳа?
3. Кумес кѳушлары не япалар?
4. Кокѳш насыл бир кѳуштыр?

кокѳш — мысыр — корель

Мышыкѳ ве копек

(украин халкѳ масалы)

Куньлерден бир кунь мышыкѳ копекни расткетирген. Копек бутюн кунь саибинен берабер чобанлыкѳ япкѳан, акѳшам исе кѳурсагѳыны яхшы этип тойдургѳан ве юкѳугѳа далгѳан. Мышыкѳ копектен сорай:

— Айтчы манѳа, копек, кѳурсагѳынѳ тойса да, яхшы юкѳласанѳ да, яшайышынѳ пек ярамай, кѳаарѳкѳасеветке толугѳа. Не ичюн бойле ола, я? Меним исе

къасеветим ёкъ, сыджакъ эвде ятам, лякин раат юкълап оламайым, ашнынъ лезетини анълап оламайым.

Копек бираз сускъан сонъ:

— Башта чалыш, сонъ аша, башта бутюн ишни битир де, сонъ юкъла, — дей.

1. Мышыкъ копектен не сорай?
2. Копек насыл джевап бере?
3. Не ичюн мышыкъ раат юкълап оламай?

Масалны роллерге болип окъунъыз.

Аталар сёзлерини окъунъыз. Къайсы бири масалнынъ эсас фикрине якъын?

Иши ёкънынъ ашы ёкъ.

Иш олгъан ерде аш олур.

Тильки ве къыскъач

(рус халкъ масалы)

Тилькинен къыскъач лаф этелер. Тильки къыс-къачкъа:

— Кель, экимиз чапышайыкъ, ким а-а-анавы ерге биринджи олып барыр, — дей.

Къыскъач:

— Чапышсакъ, чапышайыкъ, тильки! — деп, разы ола.

Чапышмагъа башлайлар. Тильки еринден сыптырылгъанынен къыскъач онынъ къуйругъына япышып ала. Тильки бельгиленген ерге чапып келе. Къыскъач кельмейми экен деп, артына чевирильгенде, къыскъач онынъ къуйругъуны йибере де:

— Мен сени беклей-беклей бездим, — дей.

1. Тильки кыыскъачкыа не айта?
2. Кыыскъач не япа?
Кыыскъачнынъ арекетлерине насыл кыймет кесесинъиз? Анълатынъыз.

Сыгъырчыкъ

Баарь. Сабан айы. Багъчада емиш тереклеринде кыуш ювалары асувлы тура. Бу — сыгъырчыкълар ювасы. Олар даа кельмедилер. Бираздан авасы сыджакъ олгъаны киби, олар учып келирлер.

Сыгъырчыкълар тарлаларда чапып-чапкъалап, чешит-тюрю боджеклерни тапалар ве оларны чабик-чабик ашайлар. Лякин кимерде инсангъа зарар да кетирелер. Лезетли кираз ве джилеклерни де ашамагъа пек севелер.

Сыгъырчыкънынъ дигер кыушларнынъ сеслерини усталыкънен такълит этмеге истидады бар. О, насылдыр бир сес эшитсе, оны текрарламагъа арекет эте.

Н. Керичли

1. Сыгъырчыкълар не вакъыт учып келелер?
2. Сыгъырчыкълар не ашайлар?
3. Олар инсангъа насыл зарар кетире?
4. Сыгъырчыкъларнынъ насыл истидады бар?

Ёл кыаиделери

Дюнъяда энъ биринджи машиналар пейда олгъан сонъ, ёл кыаиделери де пейда олды. Бундан сонъра ёл ишаретлери ве учьфенерлер пейда олды.

Ёл ишаретлери айдавджыгъа ве ёлджугъа насыл ве кыайда кетмекни косьтерелер. Учьфенерлер исе ёлны не вакъыт кечмек мумкюн олгъаныны косьтерелер.

Эгер учьфенернинъ кызыл ышыгы янса, демек

Ёлджу озь еринде турмакъ керек. Сары ышыгы янганда, ёлджу беклеп тура. Ёлны ешилъ ышыкъ янган сонъ кечмек керек.

Балалар! Мектепке кеткенде я да мектептен къайтаяткъанда ёлларда гъает мукъайт олунъыз. Ёлны кечмезден эвель башта сол, сонъра сагъ тарафкъа бакъмагъа унутманъыз.

1. Ёл къаиделери не вакъыт пейда олды?
2. Ёл ишаретлери айдавджыгъа нени косътерелер?
3. Ёлны не вакъыт кечмек мумкюн?
4. Ёлны кечмезден эвель не япмакъ керек?

Дост ве достлукъ

Дюнъяда эр бир инсаннынъ досту бар. Амма асылында дост сёзюнинъ манасы недир? Акъикъий дост насыл олмалы?

Дост — бу бизим энъ якъын инсанымыз. Чюнки тек досткъа биз озь сырларымызны айтып оламыз. О, агъыр вакъытта бизге ярдым этер.

Акъикъий дост мерхаметли ве адалетли олур. О мытлакъа керекли тевсиелер берип, ярдым къолуны узатыр. Эгер достлар бир шейнен меракъланса, бир шейни севсе, бу достлукъ мытлакъа акъикъий олур.

Эвель заманлардан берли досту олмагъан инсан акъкъында бойле аталар сёзю бар: „Достсуз адам — къанатсыз къуш”.

1. Дост бу кимдир?
2. Акъикъий дост насыл олур?
3. Акъикъий достлукъ дегени недир?
4. Досту олмагъан инсан акъкъында насыл аталар сёзю бар? Хатырланъыз.

Дост ве достлукъ акъкъында бир къач аталар сёзле-рини айтынъыз.

Мукъаддес китап

Мусульманларнынъ мукъаддес китабы — Къуран. Къуран бизни догъру яшамагъа огрете. Къуран бизге озюмизни эвде насыл алып бармамызны анълата. Ана-бабамызгъа, агъа-къардашларымызгъа, сой-сопларымызгъа, достларымызгъа, къомшу ве таныш олмагъан инсанларгъа нисбетен насыл мунасебетте олмакъ кереклигимизни огрете.

Къуран бизни мерхаметли олмагъа огрете. Мусульманлар Къурангъа инаналар. Олар оны эр кунь окъуйлар ве озь аятында онъа риает этип яшайлар.

Базы мусульманлар Къуранны эзберден билелер. Къураннынъ ич бир сёзю денъиштирилъмеди. О, Аллах ёллагъан сонъки китаптыр.

1. Мусульманларнынъ мукъаддес китабы недир?
2. Къуран нени огрете?

мукъаддес — азиз — мубарек
сой-соплар — сой-акърабалар — тувгъанлар

Къайтарма

Къырымтатарларнынъ энъ мешур оюны — къайтарма. Къайтарма — бу енгиль, шень ве джанлы оюндыр. Къырымтатарлар озь яшайышыны къайтармасыз тасавур этип оламайлар.

Къайтарманы бир, эки я да бир къач адам ойнайлар. Бу оюнны къадынлар ве эркеклер айры-айры ве бирликте иджра этелер. Эркеклер къайтарма ойнагъанда къолларыны кень джаялар, дерсинъ къартал уча. Къадынлар исе назик-назик арекетлеринен сувда ялдагъан акъкъушны анъдыралар.

1. Къайтарма бу недир?
2. Къайтарманы къач адам ойнай?
3. Эркеклер къайтарманы насыл ойнай?
4. Къадынларнынъ аркетлери нени анъдыра?

мешур — намлы — белли

Дюльбер манзара

Яз мевсими. Сыджакъ ве кунешли куньлернинъ биринде Къадыр къартбаба торунлары Алим, Назим ве Кязимнен берабер къой ве къозу сюрюсини яйлагъа айдадылар.

Яйладаки отлар гурь оськен. Къойлар шу ердеки ёлларны яхшы билелер. Шу себептен огге чапып, дагъ четине якъынлаштылар. Дагъ четиндеки ёлчыкъ эп тарлашты. Чюнки эки тарафтан да гурь тереклер осе. Къойлар ве къозучыкълар ёлачыкътан бирер-бирер чапып кечтилер ве буюк алангъа чыкътылар. Балалар оларнынъ артларындан чапып кеттилер. Оларнынъ козю огюнде дюльбер манзара ачылды.

Агъа-къардаш сукъланып сейир эттилер. Алан бем-без, санки дерсинъ, язнынъ ильк куньлеринде къар ягъгъан. Бу пападие тарласы эди.

Л. Хырхара

1. Къадыр къартбаба торунларынен берабер не яптылар?
2. Яйлада къойлар озюни насыл алып бардылар? Метиннинъ экинджи парчасыны гъайрыдан окъуп, икяе этинъиз.
3. Къойлар ве къозучыкълар яйладан кечип, къайда чыкътылар?
4. Балалар не яптылар?
5. Алан насыл эди?

Азиз балалар!

Китап — бизим энъ якъын достумыз. О, бизге бильги бере, догъру ёлны косьтере. Китапны севиныйиз ве окъунъыз!

Бу дерслик сизге ана тилимизни огренмеге ярдым этер. Дерсликни азырламакъ ичюн чокъ чалышмакъ керек. Бу ишни алимлер, языджылар, оджалар, рессамлар, неширджилер япалар.

Китапны темиз тутунъыз, саифелерини йыртманъыз.

Унутманъыз! Сизден сонъ бу китапнен башкъа балалар да файдаланаджакъ!

МУНДЕРИДЖЕ

<i>Мектеп — бизим эвимиз!</i>	3
Нутукъ	
1 §. Агъзавий ве язма нутукъ	4
2 §. Нутукъ медениети	16
Нутукъ сеслери	
3 §. Сеслер ве арифлер	22
4 §. Элифбе	26
5 §. Созукъ ве тутукъ сеслер. Оларны языда ифаделеген арифлер	32
6 §. Эджа	39
7 §. Сёзлерни сатырдан сатыргъа авуштырув	43
8 §. Ургъу	47
9 §. Къалын ве индже созукъ сеслер	51
10 §. Къалын созукъ сеслер	54
11 §. Индже созукъ сеслер	57
12 §. Дудакълы созукъ сеслер	62
13 §. Е, ё, ю, я арифлери	67
14 §. Э арифи	74
15 §. Янгъыравукъ ве сагъыр тутукъ сеслер	77
16 §. Гъ, къ, нь, дж арифлери	82
17 §. Ч, ш арифлери	86
18 §. Йымшакълыкъ ишарети (ь)	88
Метин	
19 §. Метин акъкъында малюмат	93
20 §. Абзац	98
Джумле	
21 §. Джумле акъкъында малюмат	102
22 §. Икяе джумлеси	106
23 §. Суаль джумлеси	110
24 §. Эмир джумлеси	112
25 §. Нида джумлеси	114
26 §. Джумленинь баш ве экинджи дередже азалары	117

27 §. Джумледе сёзлернинъ бири-биринен багъы	122
Сёз	
28 §. Буюк арифнен язылгъан сёзлер	127
29 §. Ким? кимлер? не? нелер? суаллерине джевап берген сёзлер	136
30 §. Не япа? не япалар? киби суаллерге джевап берген сёзлер	147
31 §. Насыл? суалине джевап берген сёзлер	156
32 §. Сёзнинъ тамыры. Тамырдаш сёзлер	161
Окъув ичюн метинлер	167

Навчальне видання

Саттарова Міляра Сейтвеліївна
Саттарова Саніе Сетвеліївна

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА

*Підручник, 2 клас,
для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням кримськотатарською мовою*

*Художники: Трасінова Зарема
Акімова Зера*

*Директор І.Б. Чегертма
Редактор Г.М. Дудакова
Коректор Е.А. Ібрагімова
Оператори: А.В. Веселов, С.Ю. Аджалімов*

*Підписано до друку 01.12.2012 р. Формат 70х100^{1/16}.
Гарнітура «PragmaticaC». Умовн. друк. арк. 14,3.
Обл.-вид. арк. 13,75. Обсяг 11,0 друк. арк.
Тираж 868 прим. Зам. № 364.*

КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»

95000, м. Сімферополь, вул. Горького, 5.

E-mail: krimuchpedgiz@gmail.com

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 508 від 26.06.2001 р.*

Надруковано у ТОВ «Видавництво «Вперед»

97534, АРК, Сімферопольський район, с. Строгонівка, вул. Лікувальна, 1.